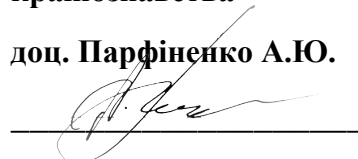

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства

ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри
туристичного бізнесу та
країнознавства

доц. Парфіненко А.Ю.

**Кваліфікаційна магістерська
робота**

на тему: «Перспективи розвитку промислового туризму
в Україні»

Виконав: студент 6 курсу, групи УТ-61
спеціальності 242 «Туризм»

Долинський О.В.

(прізвище та ініціали)

Керівник: канд.іст.н., доц. Посохов І.С.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: к.г.н., доц. Ханова О.В.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Покоłodна М.М.
(прізвище та ініціали)

Харків – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ	
1.1. Промисловий туризм – сутність та основні поняття.....	5
1.2. Характеристика видів промислового туризму.....	11
1.3. Нормативно-правова база розвитку промислового туризму в Україні.....	19
1.4. Закордонний досвід розвитку промислового туризму.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	
2.1. Ресурсне забезпечення промислового туризму	30
2.2. Аналіз розвитку промислового туризму.....	38
2.3. Проблеми розвитку промислового туризму	45
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	
3.1. Обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку промислового туризму	51
3.2. Впровадження нового маршруту промислового туризму.....	66
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Для України важливим завданням в сфері туризму є виділення нових перспективних напрямків розвитку та формування концепцій їхнього ефективного просування. Одним із таких напрямків може стати промисловий туризм. У сучасному світі промисловий туризм став популярним видом відпочинку. Він дозволяє туристам зазирнути за лаштунки роботи підприємств, побачити, як функціонують великі виробничі лінії та високотехнологічне обладнання, відчувати атмосферу заводу чи фабрики та дізнатися багато цікавого про те, як формується кінцевий продукт.

В Україні багато підприємств, які залишилися в державній власності, є морально застарілими та стали неефективним баластом на утриманні регіонів, а також мають негативний вплив на довкілля. Перетворивши їх на об'єкти промислового туризму, ці занедбані підприємства можна використовувати з новими цілями та розумно адаптувати до сучасних потреб.

Також розвиток промислового туризму може вирішити багато соціально-економічних завдань для місцевих громад та мономіст, особливо в контексті Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на 2030 рік.

Тож питання перспектив розвитку промислового туризму в повоєнний період потребує додаткового та ретельного вивчення.

Теоретичним та практичним аспектам розвитку промислового туризму присвячені дослідження Д. МакКенелла, Т. Додда, В. Біджотті, Ж. Флуда, Дж. Шварбрука, А. Отгаара, М. Мітчелла, Р. Орвіга, Л. Ван ден Берга, Р. Сян Фен, О. Пендерецького, Р. Прентіса, В. Пацюка, О. Чередниченко, М. Крачило, Н. Свірідоої, Т. Казакової, Є. Колосинського, Н. Колосінської та ін. Разом з тим залишається невирішеним ряд наукових завдань, а саме: визначення тенденцій та перспектив розвитку українського ринку в сфері промислового туризму в

повоєнний період. Все вищезазначене обумовило вибір теми дослідження, визначило його мету, завдання та зміст.

Мета і задачі дослідження. Метою дипломної роботи є поглиблення теоретико-методичних основ дослідження українського ринку в сфері промислового туризму та розробка науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення вітчизняного ринку промислового туризму в повоєнний період.

Для досягнення мети в роботі поставлено і вирішено наступні задачі: визначити сутність та основні поняття промислового туризму; здійснити аналіз нормативно-правової бази; удосконалити характеристику видів; проаналізувати закордонний досвід; здійснити оцінку ресурсної забезпеченості території України об'єктами промислового туризму; встановити особливості розвитку українського ринку в сфері промислового туризму; визначити проблеми розвитку на основі SWOT-аналізу та запропонувати шляхи їх вирішення; обґрунтувати концептуальні напрями розвитку в повоєнний період; розробити новий туристичний маршрут.

Об'єктом дослідження є промисловий туризм в Україні.

Предметом дослідження є визначення проблем та перспектив розвитку промислового туризму в Україні в повоєнний період.

Методологічною базою дослідження виступають методи аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, а також статистичні та структурні методи.

Інформаційною базою дослідження є офіційні звіти та аналітичні матеріали вітчизняних та міжнародних організацій, статистичних відомств і центральних органів влади, нормативно-правові акти, матеріали періодичних видань, Інтернет-ресурси.

Обсяг і структура дипломної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 70 найменувань, 2 додатків. Зміст роботи викладено на 75 сторінках друкованого тексту, включаючи 6 рисунків і 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Промисловий туризм – сутність та основні поняття

Туристична індустрія має тенденцію до розширення, і цьому сприяють специфічні потреби туристів. З'являються нові види туризму, все частіше формуються ексклюзивні тури для споживачів туристичного продукту. Одним зі нових видів туризму є промисловий туризм. Промисловий туризм – це не класичний напрямок туризму. Це пошук нових вражень та жага дослідження туристами промислових об'єктів та ландшафтів.

Прямий зв'язок між промисловістю і туризмом насправді є новим явищем, оскільки раніше ці два терміни розглядалися як абсолютно протилежні поняття. Зазвичай, промисловість пов'язувалася з забрудненням довкілля, шумом, суєтою, працею і сірістю. З іншого боку, туризм мав зовсім інші асоціації, такі як недоторкане довкілля, спокій, відпочинок, вільний час і так далі. Однак, змінилася не тільки промислова діяльність, але й мотивація та поведінка сучасних туристів. Люди, які зацікавлені в промисловій галузі туризму, намагаються отримати від нього не тільки естетичне та психологічне задоволення, але й задовільнити свою дослідницьку цікавість [5].

Поняття «промисловий туризм» може відображати безліч аспектів і має різні відтінки семантики в різних країнах і контекстах. На сьогоднішній день в світовій науковій літературі немає єдиного універсального визначення цього поняття.

В одних країнах промисловий туризм спрямований на відвідування діючих промислових підприємств. Це може включати екскурсії на заводи, фабрики, мануфактури або інші об'єкти масового виробництва. Туристи можуть побачити виробничий процес, дізнатися більше про технології та інновації, а також купити готову продукцію. У інших, промисловий туризм відноситься до відвідування промислової спадщини або історичних об'єктів,

які були раніше використовувані для виробництва, але тепер не працюють. Це можуть бути старі фабрики, шахти, заводи тощо. Туристи мають змогу дізнатися більше про їхню історію і культурне значення, а також насолодитися архітектурою та атмосферою минулих часів. У деяких країнах поняття промислового туризму охоплює обидва значення - відвідування діючих підприємств і промислової спадщини. Такий підхід відображає поєднання інтересу як до сучасних технологій та інновацій так і до історичних та культурних аспектів промисловості [31].

Підходи до визначення поняття «промисловий туризм» дещо відрізняються. Проте, незважаючи на різноманітність трактувань, можна зробити висновок, що промисловий туризм є важливим явищем у сучасному світі, яке поєднує технологічні досягнення та культурну спадщину промислових галузей.

Наразі промисловий туризм у світовому масштабі, за визнанням експертів Всесвітньої туристичної організації, розглядається і як економічне явище, і як переміщення людей, і як форма організації відпочинку, і як засіб знайомства з культурно-історичною та індустріальною спадщиною. Усе це стало підґрунтям для розвитку теоретичного осмислення феномену промислового туризму у всій його багатогранності [35].

Багаторічні дослідження в сфері промислового туризму відбуваються в численних країнах по всьому світу. Так, з початку 1980-х років відомі представники американської туристичної школи, такі як: Д. МакКенелл, Т. Додд, В. Біджотті, А. Густафсон, Ж. Флуд та Дж. Шварбрук, активно працюють над дослідженням цієї сфери. Засновником теорії промислового туризму вважається Д. МакКенелл - американський теоретик, антрополог та професор кафедри дизайну середовища та ландшафтної архітектури Каліфорнійського університету. Він відзначає, що «промисловий туризм – це відвідування об'єктів, що демонструють особливий тип пізнання про минуле, теперішнє або майбутнє в цілому» [48]. Т. Додд і В. Біджотті, описують промисловий туризм як «візити споживачів до місць виробничого процесу та

можуть включати навчальні екскурсій, дегустацію продукції, яка виробляється» [40]. Підтримують цю позицію й інші вчені, Дж. Шварбрук: «Відвідування робочих заводів, можливість побачити промисловість в дії» [57], Н. Макіоніс: «Відвідування виноградників, виноробень, винних фестивалів та шоу» [47].

Ведуться дослідження розвитку промислового туризму й у західноєвропейській школі. Серед представників європейської школи слід виділити Д. Соеза, А. Отгаара, М. Мітчелла, Р. Орвіга, Л. Ван ден Берга, Р. Сян Фен, Р. Прентіса та інших. Так, на думку професора Кельнського університету у Німеччині Д. Соеза: «Промисловий туризм – вид туризму, що відображає різні аспекти конкретних ландшафтних потенціалів, просторової поведінки і дій, та виконує важливі функції для економічної активізації старих промислових районів з метою пошуку нової регіональної ідентичності...» [54]. Його ідею було продовжено у дослідженнях англійських вчених Ф. Харіса та Г. Хосперса, Мітчелла, Р. Орвіга, Р. Прентіса та інших [43, 44]. А. Азведо ж розглядає промисловий туризм як економічне явище та зазначає: «Промисловий туризм є інструментом брендингу регіонів, міст і компаній» [38]; Такої ж точки зору дотримуються А. Отгаар, Л. Ван ден Берг, К. Бергер, Р. Фенг [41, 51, 52, 56].

Туризмологічна школа, присвячена промислому туризму, активно розвивається і в Україні. Українські вчені зосереджують основну увагу на вивченні соціально-економічних аспектів управління та розвитку цього виду туризму. Так на думку О. Пендерецького, розвиток промислового туризму має ряд наступних економічних вигод: забезпечення сталого розвитку, отримання прибутку, формування позитивного іміджу [23]. Взаємозв'язок прибутку та попиту на послуги промислового туризму розглядають і Є. Колосінський та Н. Колосінська, зокрема, автори зазначають: «промисловий туризм – це ефективна безкоштовна реклама підприємств і дієвий метод отримання додаткового прибутку за рахунок збільшення попиту з боку туристів» [13].

Казакова Т.А. звертає увагу на те, що сутнісною компонентою промислового туризму є відвідування підприємств, що працюють, та розглядає його як різновид техногенного туризму [11]. О. Чередниченко зазначає, що «промисловий туризм – дослідження територій, будинків та інженерних споруджень виробничого (не цивільного) чи спеціального призначення, а також будь-яких залишених (занедбаних) споруджень із метою одержання психологічного й естетичного задоволення або задоволення дослідницького інтересу, захоплення у вигляді фотографування» [37]. В. Пацюк описує його як «вид активного туризму, сконцентрованого в промислових районах, який має на меті вивчення індустріальних ландшафтів, ознайомлення із зразками індустріальної архітектури, відвідування діючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових цілей» [20]. М. Крачило характеризує його як «відокремлений вид туризму, пов'язаний із відвідуванням регіонів, де поширені та зберігаються місцевим населенням, певні народні промисли – різьба по дереву, гончарство, килимарство, лозоплетіння тощо» [14]. Н. Свірідова дає наступне визначення: «тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання, що припускає відвідування підприємств будь-якого виду діяльності (у тому числі й туристично не орієнтованої), а також промислової спадщини з пізнавальними, освітніми, діловими й культурними цілями» [28].

В літературі в останні роки все частіше використовується термін "індустріальний туризм" замість "промислового туризму". Цей термін виник як альтернатива слову "промисловий", походить від французького слова "industrie" (старанність) і спочатку вживався для опису майстерності, працьовитості та ремісничого мистецтва. Згодом він набув значення фабрично-заводської промисловості з машинною технікою і врешті сектора економіки, що включає виробництво і збут товарів та послуг. Звідси можна зробити висновок, що єдиний зміст поняття індустрії становить промисловість [30].

Отже, постає питання у дослідженні етимології терміну та визначенні сутності промислового туризму.

Етимологія терміну – «промисловий туризм» своїй появі завдячує вихідному терміну «промисловість». Сьогодні слово «промисловість» має широке значення, яке визначено нормативними словниками як галузь народного господарства, яка займається виготовленням засобів виробництва і предметів споживання, а також видобутком природних ресурсів. Поняття «промисел, ремесло» нині вважається застарілим [8].

Проте, перевіривши словники, стає зрозуміло, що слова "промисел" та "промисловість" мають спільний корінь, тобто дефініція "промисловість" походить від дефініції "промисел" та має на увазі домашні традиційні заняття населення. Тобто термін «промисловість» відображає етап перетворення ремісництва, промислів у окремий вид діяльності – галузь промисловості. Отже, є очевидним, що до ресурсної бази промислового туризму відносять аграрні форми природокористування, аграрні поселення, створювані в результаті аграрного природокористування, культурні ландшафти, промислові міста та селища, а також галузеві заводи та фабрики, транспортні об'єкти [30].

Таким чином, визначення етимології промислового або індустріального туризму підтверджує положення авторів, які вважають що індустріальний та промисловий туризм – тотожні, а вживання терміну «індустріальний туризм» замість «промисловий туризм» є доцільним. У майбутньому використання терміну «індустріальний туризм» заперечити неможливо, але необхідне розуміння того, що це не самостійний вид туризму, а лише синонім промислового туризму.

Так, термін «індустріальний туризм» більш вживаний на Заході. У деяких випадках це тільки різниця в мові: *industrietourismus* (німецька), *tourisme industriel* (французька), *industriële toerisme* (голландська), *turismo industrial* (іспанська), *turisme industriale* (італійська) і т. д. [35].

Дискусія щодо використання термінів "промисловий туризм" та "індустріальний туризм" в Україні має довгу історію. Серед вітчизняних

вчених, М. Крачило був одним із перших, хто використовував термін "промисловий" туризм. За думкою Т. А. Казакової, термін "індустріальний туризм" рідко застосовується і використовується як синонім до терміну "промисловий туризм". Вона вважає, що "індустріальний туризм" є лише іншою назвою для "промислового туризму", а не самостійним видом туризму [12]. Таку думку підтримують В.С. Пацюк та М.В. Зав'ялова. У своїй роботі "Індустріальний туризм: регіональний аспект", М.В. Зав'ялова доводить, що "промисловий туризм" та "індустріальний туризм" є ідентичними поняттями та визначає їх як організацію регулярних туристичних турів до промислових підприємств, що діють (або колись діяли) з метою задоволення пізнавальних, професійних та ділових інтересів [9].

Щоб визначитись із сутністю промислового туризму, слід спиратися на його специфіку та класифікацію, яку викладено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Характеристика промислового туризму

Основні кваліфікаційні ознаки	Вид туризму			
	Промисловий			
Тип організації відпочинку	груповий	індивідуальний		сімейний
Регіон відпочинку	національний		міжнародний	
Форма організації	організований		самодіяльний	
Час проведення	цілорічний			
Мета подорожі	навчальний	науковий	дослідницький	професійний
	екологічний	діловий	екстремальний	економічний
	спортивний	соціальний	пізнавальний	естетичний
Вік	дитячий		молодіжний	дорослий
Транспорт	автобусний		залізничний	пішохідний
Основні ресурси	діючі промислові підприємства		індустріальна спадщина	культурні заходи
Мобільність пересування	активний			
Форми організації	тури		екскурсії	

Джерело: складено автором за матеріалами [31,34,35].

Наведена змістовна характеристика за основними класифікаційними ознаками розкриває сутність поняття промислового туризму, за якою

промисловий туризм - це активний вид туризму, який включає організацію групових чи індивідуальних турів або екскурсій та об'єднує відвідування діючих промислових підприємств, індустріальної спадщини та культурних заходів, з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення у вільний час.

Основна ідея промислового туризму полягає в зміні негативного відношення до промислових міст і територій, ознайомлення людей з досягненнями індустріальної епохи, демонстрація найкращих зразків індустріальної цивілізації та місць народного промислу [4]. Ціль промислового туризму – допомогти діючим промисловим підприємствам та перетворити занедбані промислові підприємства, закинуті шахти, депресивні промислові райони, на не менш популярні місця відпочинку, ніж морські пляжі та гірські курорти. Крім того, промисловий туризм допомагає популяризації промислових досягнень і культурної спадщини різних регіонів, що відповідно сприяє збереженню цих об'єктів для майбутніх поколінь.

1.2 Характеристика видів промислового туризму

Промисловий туризм має широкий спектр різноманітних напрямів. Він включає як комерційні, наукові та безпечні подорожі з пізнавальними та культурними цілями, так і екстремальні та незаконні види туризму. Залежно від цілей подорожі та форми організаційних заходів, можна виділити 10 основних видів промислового туризму: комерційний промисловий туризм, відвідування залишених та занедбаних об'єктів, інфільтрація, постпаломництво, дигерство, руфінг, психографія, урбанізм, сурвівалізм та промислова археологія [61].

1. *Комерційний промисловий туризм* або, як його ще називають, «туризм споживчих вражень» (Customer Experience Tourism) - відвідування функціонуючих промислових об'єктів.

Промислова екскурсія є інтелектуальною активністю, яка здійснюється у вільний або навчальний час з метою відвідування промислових об'єктів туризму. Промислові екскурсії бувають декількох видів: промислово-історичні, промислово-економічні, промислово-технічні, природознавчі, профорієнтаційні.

Структура комерційної промислової екскурсії зображена на рис. 1.1.

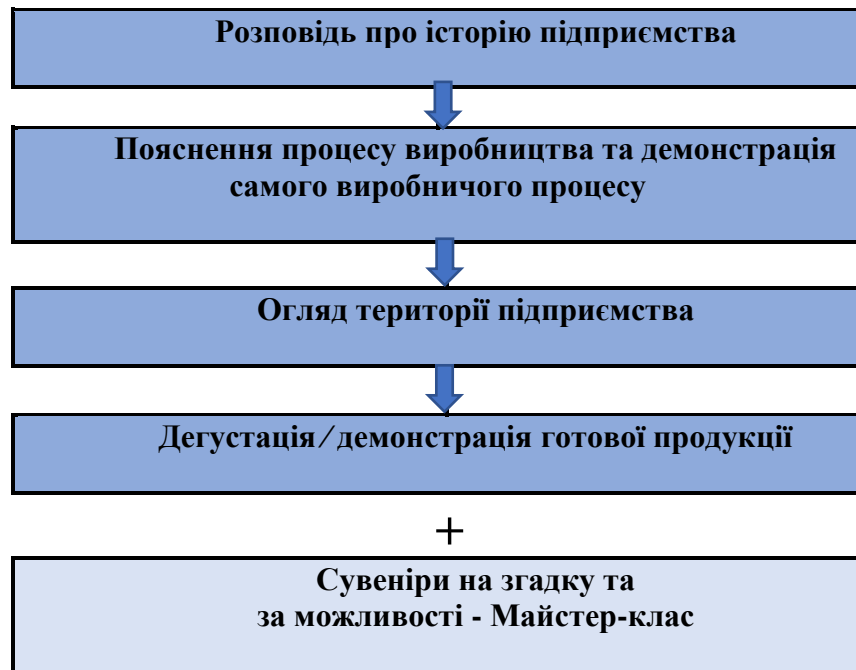

Рис. 1.1. Структура екскурсії комерційного промислового туризму.

Джерело: складено автором за матеріалами [15, 22].

Маршрути промислових екскурсій можуть включати як ціле підприємство, так і окремі його виробничі ділянки. Під час екскурсій відвідувачі можуть побачити не лише процес виробництва, а також дізнатися багато цікавого про історію та особливості роботи підприємства. Деякі екскурсії навіть надають можливість спробувати власноруч створити продукт або придбати його одразу після виготовлення, що робить таку екскурсію особливо незабутньою.

Початком комерціалізації промислових турів можна вважати відвідування винних підприємств у Франції, екскурсії до різноманітних майстерень, спуски до лабіринтів, шахт і казематів. Сьогодні в США майже всі підприємства приймають туристів. Якщо автоскладальний завод, лісопилка або аеропорт, взагалі будь-яка компанія, не запрошують до себе відвідувачів,

то це пряма загроза репутації фірми. У Німеччині лідером за популярністю серед відвідувачів є завод BMW у Вольфсбурзі (260 тис. туристів на рік). У Франції понад 1700 компаній приймають туристів на своїх виробничих майданчиках. Найбільш відвідуваними є припливна електростанція в Рансе у Франції, яка щорічно приймає 300 000 туристів, а також шоколадна фабрика Кедберрі в Англії, яку відвідує 400 000 осіб. В Іспанії популярними є винні тури, у Франції - сирні, а в Нідерландах – квіткові [27].

Комерціалізація промислових турів стала розповсюдженою практикою серед багатьох підприємств тому, що це ефективна реклама підприємства, яка не потребує фінансових витрат, та дієвий засіб додаткового прибутку. Завдяки комерційному промислового туризму, підприємства можуть привернути увагу до свого підприємства багатьох туристів як вітчизняних, так і зарубіжних. Ці туристи готові платити за можливість особисто побачити процеси, які відбуваються на підприємстві, такі як виплавка чавуну, виробництво високотехнологічних приладів, розлив напоїв, збирання машин тощо. Приймаючи гостей на своєму підприємстві, власники мають чудову можливість презентувати його потужності, потенціал, якість продукції та переваги над конкурентами. Такі візити можуть стати початком нових партнерських стосунків та розширенням клієнтської бази. На сьогоднішній день, запрошувати споживачів на виробництво - це чудовий рекламний хід. Кілька годин витонченої реклами, яку екскурсант споживає охоче, а іноді ще й платить за це. До того ж відкритися для споживача – це демонстрація чесності та прозорості управління, бездоганних технологій, впевненості у своїх перевагах над конкурентами [15].

Крім того, перетворення виробництва в туристичний об'єкт спонукає фірму до поліпшення корпоративного клімату і трудових відносин. Прибирання в цехах, чиста робоча форма, презентабельний вигляд обладнання набувають нового змісту. Продажі сувенірів в місцях, де закінчуються екскурсії, набагато вищі, ніж в інших місцях з подібною продукцією [15].

Нарешті, не зайве казати, як виграє бюджет міста від стимулювання продажів міських товарів і послуг. Міста здобувають нові бренди, нові несподівані і привабливі елементи іміджу, а також більше число туристів. До того ж екскурсії на діючі підприємства – це, як правило, додаткове «навантаження» для інших туристичних магнітів, які сконцентровані знову ж таки в містах [16].

Залежно від мотивації людей до подорожей, комерційний промисловий туризм розрахований на різні категорії людей. Величезне розмаїття можливостей дозволяє задовольнити потреби та бажання туристів, що прагнуть вчитися, вдосконалюватися або відчувати екстрим на фоні промислового оточення.

Враховуючи вищевикладене, можна виділити основні напрями мотивації комерційного промислового туризму, таблиця 1.2.

Таблиця 1.2

Напрями мотивації розвитку комерційного промислового туризму

Суб'єкт мотивації	Напрямок мотивації
Для промислових підприємств	Нові бізнес – партнери, обмін досвідом, укладання договорів купівлі-продажу машинного устаткування, залучення інвестицій, поліпшення корпоративного клімату і трудових відносин, формування корпоративної культури, залучення нових кваліфікованих працівників, отримання додаткового доходу та прибутку, розширення клієнтської бази, довіри споживачів, збільшення об'ємів продаж, реклама виробництва, формування позитивного іміджу.
Для туристів	Відвідування підприємств-гігантів та унікальних промислових ландшафтів і спостереження за виробничими процесами, обмін досвідом працівників різних підприємств, потенційне працевлаштування, придбання товарів безпосередньо у виробника, лояльна цінова політика промислових турів, підвищення довіри до виробника, отримання нових знань, емоцій, вражень, альтернатива стандартному відпочинку, проведення різного роду змагань на промислових ландшафтах, вивчення навколишнього природного середовища з метою його покращення, формування позитивного ставлення до об'єктів індустріальної культури.
Для регіону	Залучення інвестицій, додаткові надходження в бюджет, підвищення туристичної привабливості регіону, знайомство з промисловим потенціалом регіону, стимулювання розвитку інфраструктури, збільшення кількості робочих місць, підвищення іміджу регіону.

Джерело: складено автором за матеріалами [15,16,22].

Однак існують і певні проблеми в розвитку комерційного промислового туризму, які потребують вирішення [22]:

- ✓ Високі витрати на розвиток, пов'язані із впровадженням промислового туризму. Навіть невеликий тур для відвідувачів призводить до необхідності забезпечити необхідну інфраструктуру: туалети, зону прийому та автостоянку. Для успішних промислових турів, які будуть популярні серед туристів, потрібні кафе, магазини, галереї або виставки.
- ✓ Більшість підприємств просто не створені для відвідувачів, тому існують логістичні та безпекові перешкоди, які потрібно подолати.
- ✓ Необхідно мати належне страхування відповідальності, щоб покрити ризик травмування відвідувачів під час перебування на підприємстві.
- ✓ Існують ризики порушення безпеки, втручання туристів у промислові процеси, крадіжки та промислового шпигунства.
- ✓ Деякі галузі можуть вирішити не розвивати промислові тури, оскільки вважають, що виробничий процес не є візуально привабливим для туристів.
- ✓ Проведення екскурсій може переривати або уповільнювати виробничий процес і негативно впливати на певний персонал, який повинен пристосувати схеми роботи відповідно до відвідувачів.
- ✓ Обмежена фінансова підтримка від уряду.
- ✓ Брак належного просування та маркетингу.

2. Відвідування залишених та занедбаних об'єктів - організоване відвідування нефункціонуючих промислових об'єктів.

До таких об'єктів відносять залишені недобудовані споруди, вже не діючі промислові, господарські та військові об'єкти, покинуті житлові будинки, райони та міста - примари. Такі нові міста-примари є у всіх кутосчках світу. Найбільш відомими такими міста Китаю є Кангбаші, Тяньдучен (маленька

копія Парижа), Темза-Таун (копія Лондона), а також іспанська Сіруенья, ангольська Кіламба, корейський Кінджондон [29,59].

Окрім того, до цього виду промислового туризму можна віднести промисловий спелеотуризм. Це організоване відвідування неактивних спелеологічних об'єктів, таких як залишки шахт, кар'єри та печери, що залишилися після закриття підприємств або військових об'єктів. Цей вид туризму має багато спільного з дігерством, проте, на відміну від нього, промисловий спелеотуризм є офіційно санкціонованим та організованим відвідуванням неактивних промислових об'єктів спелеологічного характеру.

3. Постпаломництво - відвідування покинутих десакралізованих об'єктів релігійного шанування. Забуті храми одночасно є історичними артефактами, які мають свою неповторну архітектурну спадщину, вони є об'єктами релігійного шанування та свідками змін світогляду від релігійного до атеїстичного, а потім до нейтрально-світського. Така мозаїка різних фактів, ставлення до них та емоцій при спробах раціонального й творчого осмислення отриманого під час постпаломництва може стати джерелом особливих переживань [29, 61].

4. Інфільтрація (сталкінг) - проникнення на території, що охороняються, території діючих промислових зон та зон, не створених для перебування в них людей.

Цей вид промислового туризму є надзвичайно екстремальним і вимагає серйозної підготовки, належного спеціального обладнання та духу авантюризму, оскільки пов'язаний із серйозними небезпеками. Часто такий вид активності може відбуватися з порушенням закону, що здатне ще більше приваблювати прихильників пригод. Головною метою таких походів, звичайно, є «отримання адреналіну» та особливого психічного задоволення від відвідування територій з обмеженим доступом [61].

5. Дигерство - вивчення підземних комунікацій, споруд, створених людиною.

Слово "дигерство" походить від англійського слова "to dig" - копати. Людей, що займаються дослідженнями підземних споруд, побудованих людиною за допомогою будівельних матеріалів і технологій, називають "дигерами". Цей вид промислового туризму вимагає серйозної фізичної підготовки та спеціального спорядження (ліхтар, хімза, техніка однієї мотузки (SRT - Single Rope Technique) тощо). Важливо розрізняти дигерство та спелестологію, оскільки спелестологія вивчає штольні та каменоломні, в той час як дигерів цікавлять комунікації, такі як колектори, дренажні системи, теплотраси, кабельні колектори, водогони, об'єкти Цивільної Оборони та метро (пошук так званих "станцій-привидів") [61].

6. Руфінг - відвідування дахів будинків.

Такий вид туризму, як руфінг (від англ. Roof — дах), стає все більш популярним у великих містах. Люди, які цікавляться цим видом активності, називають себе руферами, дахолазами, дахерами та іншими назвами. Руфінг можна поділити на декілька категорій.

По-перше, це екстремальний руфінг, який включає в себе підкорення нестандартних або закритих для відвідування дахів. Цей вид руфінгу можна розглядати як інфільтрацію, оскільки дозволяє отримати доступ до місць, куди зазвичай не можна потрапити.

По-друге, існує тихий руфінг, який передбачає відвідування дахів з метою насолоджуватися естетикою. Це може бути милування пейзажами, які розкриваються з висоти. Часто цей вид руфінгу супроводжується фотографуванням, малюванням та іншими творчими заняттями.

Нарешті, арт-руфінг - це руфінг, який включає проведення різних творчих заходів на даху. Це можуть бути поетичні вечори, концерти, а також створення об'єктів у стилі стріт-арт [61].

7. Психографія.

Один із основних методів психографії - "дрейф" (drift) - це швидка техніка пересування через різнобарвну атмосферу, що допомагає суб'єктивно перетворити звичний міський простір на щось особливе. Під час дрейфу

туристи можуть цілеспрямовано відмовлятися від своїх звичних мотивів для пересування та досліджувати нові райони чи досягати емоційної дезорієнтації.

Цілью таких досліджень є вивчення впливу міського простору на менталітет і поведінку людей. Психографія дозволяє туристам пережити нестандартні враження та відчути своєрідну атмосферу міста, що змінює їх погляди та стимулює творчість [61].

8. Урбанізм – це зацікавленість міськими пейзажами, що виникли в результаті розширення та розвитку, або, навпаки, занепаду міських територій. Митці отримують натхнення від видів залізничних розв'язків та депо, атмосфери спальних районів, невикористаних доріг та інших міських об'єктів. В країнах Європейського Союзу працюють туристичні компанії, які пропонують тури в маловідомі міські квартали.

Міські туристи можуть відвідувати музеї і художні галереї, релігійні храми, хмарочоси та споруди з історичним інтересом, пам'ятники та меморіали, кладовища та інше. Існує також інший спосіб міського туризму, пов'язаний зі відвідуванням масових заходів, таких як фестивалі, концерти, паради, конференції, демонстрації та протести. Туристична активність, пов'язана з нічним життям та культурними подіями, також є типовою для міського туризму, оскільки вона переважно існує в найбільш населених районах країни [61].

9. Сурвівалізм — це стратегія виживання в небезпечних умовах, яка передбачає розробку і використання навичок і знань, необхідних для збереження життя та функціонування в екстремальних ситуаціях, таких як природні катаклізми, економічні кризи, військові конфлікти та інші. У сурвівалізмі, носіями якого є сурвівалісти, акцентується значення самозахисту і самозбереження, а також незалежності від державних структур, вдаючись до принципу "сам собі господар". Це вимагає володіння навичками тактичної медицини, полювання, туризму та ін. У перекладі з англійської мови survival – це виживання. Сурвівалісти тренуються по-різному: дехто практикує такі собі подорожі у якості безхатків. Людина визначає точки А та В й намагається

подолати весь шлях без грошей. Інший варіант: група виживальників спеціально їде до лісу, подалі від цивілізації і намагається вижити в таких умовах. Для таких походів обирають старі занедбані будинки на краю села або ліс з можливістю вирити копанку [61].

10. Промислова археологія – (від лат. industry – діяльність, старанність та грец. archaios – древній і logos – вчення) – дослідження взаємовпливу змін, що відбуваються в промисловості і технології, з одного боку, і суспільства в цілому, з іншого. Її завдання – збереження матеріальних свідчень індустріального розвитку. Польова робота археологів пов'язана з експедиційною і туристською діяльністю [61].

Аналізуючи існуючі види промислового туризму, потрібно пам'ятати, що цей перелік не є вичерпним та з часом буде лише збільшуватись, тому що людство ніколи не втратить інтерес до сучасних інноваційних технологій та промислової спадщини.

1.3. Нормативно-правова база розвитку промислового туризму в Україні

Специфіка туристичного бізнесу полягає в комплектації турпродукту з різних видів сервісу - транспорту, стархування, харчування, розміщення, консульських служб і т. п. Тому правове регулювання туристичної діяльності в Україні в сфері промислового туризму є складним та має міжгалузевий характер. Це вимагає дотримання великої кількості правових і нормативних документів, які регулюють туристичну діяльність. Її основною метою є забезпечення правової основи для організації, безпеки та розвитку туристичної діяльності в країні.

Для досягнення цієї мети використовуються різні галузі права, такі як конституційне, цивільне, господарське, податкове, трудове, земельне, екологічне, адміністративне та кримінальне право. Це дозволяє відповідно регламентувати та контролювати різні аспекти туристичної діяльності [1].

Наприклад, адміністративне законодавство визначає процедуру отримання в'їзних віз, валютне законодавство встановлює правила платежів, а митне законодавство регулює процедуру перетину кордону з декларуванням товарів. Україна також має нормативні акти Держстандарту, які стосуються ліцензування туристичних послуг, а також акти державних антимонопольних органів, які визначають права споживачів в сфері туристичних послуг, і т.д. Такі правила існують і для промислового туризму. Звідси велика кількість правових і нормативних документів, що регулюють туристичну діяльність.

Основними функціями правового управління туристичною діяльністю є регулювання та охорона. Регулювання відповідає за встановлення порядку та нормальної роботи в туристичній сфері, таких як ліцензування туристичних операторів, укладання та виконання договорів про надання туристичних послуг, державна підтримка галузі та інше [1].

Охоронна функція включає застосування норм адміністративного та кримінального права у випадку порушення законодавства про туристичну діяльність. Це має на меті запобігання незаконним діям туристичних операторів та забезпечення захисту прав та безпеки туристів.

Безпека в сфері промислового туризму є ключовим аспектом у проектуванні, організації та наданні послуг для туристів. Вона гарантує відсутність будь-яких загроз життю, здоров'ю та майну туристів, а також навколишньому природному середовищу. Існує багато об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на безпеку туристичних послуг, зокрема відносно можливих ризиків, пов'язаних з транспортом, проживанням, екскурсіями, страхуванням, інформаційними послугами, а також катастрофами великого масштабу.

Також, слід відзначити, що промисловий туризм має свою специфіку, яка полягає в дотриманні правил охорони праці, техногенної та екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності. Тому надзвичайно важливо надати туристам повну інформацію про маршрут та об'єкти туру. Іншими словами, потрібно розробити туристичний паспорт, який би поєднав кадастрову,

технічну і екологічну інформацію про об'єкти маршруту. Розв'язання цієї проблеми спрощується створенням кадастру об'єктів промислового туризму.

Проблема безпеки в туризмі завжди була важливою в умовах організації та здійсненні подорожей. Сучасна міжнародна спільнота активно працює над питаннями безпеки туристичних подорожей. Всесвітня туристична організація (ВТО) вивчає та узагальнює міжнародний досвід щодо розробки заходів безпеки у туризмі. В Гаазькій декларації по туризму зазначається, що безпека мандрівників та їхньої власності є необхідною для нормального функціонування та розвитку туризму, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Для досягнення цієї безпеки необхідно розробляти та впроваджувати норми безпеки у подорожах, інформувати та освітлювати для суспільства інформацію про безпеку і створювати інституціональні рамки для вирішення проблем безпеки туристів. Від туристів очікується розуміння та повага до відвідуваних країн і місць, їх населення, природного та культурного середовища. Туристи повинні утримуватися від перевезення небезпечних речовин, завдання шкоди довкіллю та провокування конфліктів з місцевим населенням. Для досягнення цих цілей має важливе значення туристична освіта та належна інформованість туристів.

Україна теж працює над забезпеченням безпечних умов для подорожей і сприяє розвитку туристичної галузі. Здійснення туристичної діяльності в сфері промислового туризму в нашій країні базується на чіткій правовій основі, яку становить:

1. Конституція України.
2. Цивільний, Господарський, Земельний та Податковий кодекси України.
3. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. № 1576-ХП, зі змінами та доповненнями.
4. Закон України "Про туризм" від 15.09. 1995 р. № 324/95-ВР, зі змінами та доповненнями.

5. Закон України “Про ліцензування видів господарської діяльності” від 02.03.2015р. № 222-VIII зі змінами та доповненнями.
6. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996р. № 85/96-ВР, зі змінами та доповненнями.
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991р., зі змінами та доповненнями.
8. Закон України «Про захист прав споживачів» від 1.12.2005р., зі змінами та доповненнями.
9. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 16.03.2004 р. №19.
10. Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затверджено Постановою КМУ від 15.03. 2006 р. №297.
11. Порядок здійснення рятувальних заходів на об’єктах туристичних відвідувань, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27.05. 2009 р. №507.
12. Основні міжнародно-правові джерела правового регулювання туристичної діяльності, такі як: Манільська декларація з світового туризму (1997р.); Гаазька декларація з туризму (1989р.); Монреальська декларація (1996р.); Балійська декларація з туризму (1996р.); Декларація тисячоліття Організації Об’єднаних Націй (2000р.); Осакська декларація (2001р.); Сеульська декларація „Мир і туризм” (2001р.); Глобальний етичний кодекс туризму (1999р.); Хартія туризму і її розділ «Кодексу туризму» (1985р.) Міжнародна готельна конвенція щодо укладання контрактів власниками готелів і турагентами (1970р.) та ін.
13. Конвенція про охорону промислової спадщини та природи (1972 р.), Конвенція про захист світової культурної та природної спадщини (1972 р.) та Конвенція про охорону і використання транскордонних водойм (1992 р.).
14. Інші підзаконні нормативно-правові акти у сфері туризму.

Проте слід зазначити, що в Україні законодавча база регулювання промислового туризму потребує концептуальних змін, суттєвого доопрацювання й приведення у відповідність із європейськими та міжнародними стандартами.

1.4. Закордонний досвід розвитку промислового туризму

Розвиток промислового туризму як форми відпочинку має своє коріння в ранніх етапах людської діяльності. Першим відомим об'єктом промислового туризму є старовинна Копальня солі "Величка" у Польщі, яка активно приймала гостей ще з середньовіччя. Вперше копальню почали показувати привілейованим особам з пізнавальною метою у XV столітті. Аж до кінця XVI століття туризм залишався доступним лише для еліти, а відвідати гірські шахти можна було тільки за дозволом короля. Жан Хоиснин, який відвідав копальні у 1572 році разом із посланцями Франції, описував їх як місце, у яке потрібно спускатися у підйомниках, що витримують вагу 50 осіб, і де можна було побачити величезні печери, вириті у соляних скелях, як вулиці міста [27].

Історичними прикладами промислового туризму можна вважати відвідування французьких винарень і шоколадних фабрик, грецьких і мальтійських виробників мережив і голландських сирів. Ще у 1900 р. в Парижі туристи і жителі мали змогу вибирати серед різних турів виробничі. Пропоновані тури варіювалися від відвідування тютюнових та текстильних фабрик, фондових бірж, парламентів і судів до турів по моргах і бійнях. У США яскравим прикладом є винокурня Джека Даніеля в Теннессі, яка почала пропонувати заводські тури ще в 1866 р., коли компанія тільки розпочала свою діяльність. У 1930-1940 роках в Європі автомобільний завод Peugeot і пивоварний завод Krononburg почали приймати перших туристів [27].

Причини виникнення промислового туризму були різноманітні [36].

По-перше, формування позитивного іміджу підприємства стало важливим фактором для їх стабільного розвитку. Вони стали зацікавлені в тому, щоб показати свою продукцію та виробничий процес в активному режимі.

По-друге, екскурсії на підприємства стали ефективним засобом "живої реклами" продукції. Відвідування туристами допомагало підприємствам привертати увагу до своїх товарів і послуг, а також викликати позитивні асоціації у споживачів. Першими промисловими галузями, які зробили крок у напрямку промислового туризму, були харчова промисловість та машинобудування. Але з часом стало очевидним, що інтерес до відвідування промислових об'єктів зростає, і коло галузей, які використовуються в промисловому туризмі, почало розширюватись.

По-третьє, основною причиною виникнення промислового туризму була переорієтація мотивів туристів. Зростав інтерес до активного відпочинку та альтернативних форм туризму. Це також призвело до перегляду відношення до об'єктів індустріальної спадщини. Такі об'єкти стали знову використовуватись у громадському та економічному житті, що сприяло розвитку ландшафтно-промислових парків, промислових музеїв, скансенів, а також проведенню різноманітних фестивалів на базі закинутих промислових споруд.

По-четверте, промисловий туризм отримав поштовх від певних культурно-масових та субкультурних заходів, які мають багато спільних рис з молодіжною субкультурою «urban exploration». У західноєвропейських країнах було поширено такий стиль музики, як "індастріал", коли концерти проводилися у покинутих промислових приміщеннях. У пострадянських країнах інтерес до естетики покинутих промислових об'єктів зростав після популярності фантастичної повісті братів Стругацьких "Пікнік на узбіччі" і виходу фільму "Сталкер" режисера Андрія Тарковського. Крім того, ігрова індустрія також внесла свій внесок, оскільки після виходу комп'ютерної гри

STALKER з 2011 року почалося проведення різноманітних страйкбольних заходів в покинутих промислових об'єктах.

З метою аналізу причин появи та розвитку промислового туризму доцільно визначити етапи та процеси, що відбувалися в той чи інший період. Періодизація становлення промислового туризму, а також назви і тривалість етапів його розвитку, характеристика кожного з них наведена в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Еволюція розвитку промислового туризму в світі

I Етап -Зародження промислового туризму (1931-1975 рр.)
Основною тенденцією розвитку промислового туризму в цей період стала музеєфікація об'єктів індустріального минулого. Крім того, з'явилися перші міжнародні організації, такі як Комітет Всесвітньої спадщини (UNESCO), ICOMOS, ICCROM, ТІССІН, які сприяли розробці міжнародних документів, зокрема Афінської й Венеціанської Хартії, а також Конвенції про охорону культурної та природної спадщини.
↓
II Етап- Становлення промислового туризму (1975-2005 рр.)
Пріоритетними напрямками розвитку промислового туризму в цей період стали: збільшення ролі міжнародних неурядових організацій у регулюванні промислового туризму, поява впливових організацій, таких як AIA, SIA, EAIT та ін., а також охорона та розвиток культурних пам'яток, включення їх до туристичних маршрутів. На цьому етапі відбувся своєрідний злам у туристській та підприємницькій свідомості. Більшість підприємств стала масово відкривати свої двері для туристів.
↓
III Етап- Активізація розвитку промислового туризму (2005 р. –теп.час)
Головною стратегією розвитку промислового туризму в цей час стала розробка стратегій розвитку промислового туризму на державному рівні і створення національних та регіональних інституційних структур для підтримки розвитку цієї галузі. Основною метою стало створення національних і регіональних маршрутів промислового туризму.

Джерело: складено автором за матеріалами [33].

Світовий досвід демонструє, що сьогодні все більш популярними серед туристів є тури та екскурсії до об'єктів промислової спадщини, а також до великих заводів і фабрик, де гостей ознайомлюють з функціонуванням промислових комплексів, технологіями і історією виробництва певної продукції. Тож аналізуючи основні тенденції розвитку промислового туризму, можна припустити, що наступним четвертим етапом буде етап масового залучення туристів.

Вивчаючи сучасний розвиток промислового туризму у світі, варто відмітити значну активізацію діяльності національних інституціональних структур щодо сприяння розвитку промислового туризму. Програми по сприянню розвитку промислового туризму створені у Франції, США, Німеччині, Китаї, Японії. У м. Анже (Франція) у 2000 році відбувся Перший європейський колоквиум, присвячений промислового туризму, з того часу там щороку вдало проходить тиждень промислового туризму [67].

Основною тенденцією останніх років є зростання популярності комплексних промислових парків та проведення різноманітних фестивалів. Комплексні промислові парки стали популярними для відпочинку та освіти. Вони дозволяють гостям побачити історичні та інноваційні сторони промислового розвитку країни. Такі парки, як Volkswagen's Autostadt у Німеччині, "Урбаністична спадщина" у Лоуелі (штат Массачусетс), Hsinchu Science у Тайвані, промисловий парк у Сучжоу (пров. Цзянсу, Східний Китай) та парк Дуйсбург-Норд у Німеччині, є яскравими прикладами цих комплексів. А такі заходи як Extra Schicht – «Ніч промислової спадщини» в Рурському регіоні Німеччини або фестиваль Industriada в Польщі, що належать до найбільших та найвідвідуваніших у Європі, свідчить про величезну цікавість до промислової спадщини. Такі комплексні промислові парки та фестивалі стають центрами культурного та освітнього життя, зберігають історію індустріалізації та сприяють розвитку міст. Вони приваблюють туристів та стають важливими точками на мапі світових подорожей, які допомагають розкрити особливості промислового розвитку країн [67].

На особливу увагу та як приклад для наслідування заслуговує LandschaftsparkDuisburg-Nord, розташований у Дуйсбурзі, Німеччина. Він був відкритий в 1994 році на території колишнього металургійного заводу "Мейдеріх хютте". Головною метою парку є не лише створення зеленої зони для відпочинку, а й збереження пам'яті про промислове минуле. В парку є ігрові майданчики, кафе, зоопарк і навіть хостел. Також всі бажаючі можуть потрапити всередину однієї з колишніх доменних печей і на оглядові

майданчики, звідки відкриваються мальовничі краєвиди на довколишні міста і Рейн. Крім того, колишню ТЕЦ заводу переобладнали під величезний зал, де проводяться концерти та спортивні заходи, а на території газгольдера облаштували штучний басейн глибиною 13 метрів, який активно використовують дайвери для тренувань. Ще одна "родзинка" парку – вечірнє кольорове освітлення колишніх промислових споруд. І це не просто підсвічування, а ціла продумана інсталяція, яка включається автоматично з настанням сутінків. У вихідні та свята гості можуть побачити повну програму світлового шоу [45, 68].

Також для розвитку промислового туризму велике значення має розробка та впровадження промислово-туристичних маршрутів. В США, наприклад, туроператорами була розроблена програма "Made in USA", в рамках якої до цього маршруту було включено 54 об'єкти, переважно автомобілебудівельні заводи. Завдяки цій програмі у 2004 році було зароблено 16 мільйонів доларів. Частина цих коштів була використана для поліпшення інфраструктури міст, де розташовані промислові підприємства. Власники автомобільних заводів борються за право включення до цієї програми, оскільки в умовах жорсткої конкуренції на ринку автомобільної продукції відвідування підприємств грає важливу роль в остаточному виборі клієнта щодо покупки авто. Можливо, конкуренція між українськими виробниками на внутрішньому ринку повинна загостритися до американського рівня, щоб вітчизняні виробники усвідомили: промисловий туризм - у їхніх інтересах.

У Рурському районі Німеччини у 1999 році було запроваджено популярний «Маршрут виробничої спадщини» (Route der Industriekultur). Цей маршрут надає туристам можливість відвідати 56 основних визначних пам'яток, які розкривають історію регіонального видобутку вугілля і виробництва сталі. Серед цих пам'яток є 26 об'єктів, включаючи кілька музеїв, 17 оглядових майданчиків з панорамним видом на індустріальний пейзаж і 13 значимих робочих селищ. Цей маршрут став популярним серед туристів, які цікавляться історією промислового розвитку регіону та його спадщиною [68].

В індустріально розвиненому Сілезькому воєводстві Польщі було створено "Маршрут технічних визначних пам'яток", який нараховує 31 об'єкт. Серед них можна знайти такі цікаві місця, як вугільна шахта "Гвідо" у місті Забже. Відвідувачів спускають на глибину 320 метрів, а потім тривалість у 3 години проводять їх штольнями, демонструючи унікальність цього об'єкта. Іншим цікавим об'єктом цього маршруту є срібна копальня "Чорний лосось" у містечку Тарновські Гори, яка славиться своїми підземними річками [55].

Торкаючись теми промислових маршрутів, не можливо не згадати про Європейський маршрут індустріальної спадщини (ERIH). Це мережа важливих і цікавих об'єктів індустріальної спадщини. Маршрут простягається від непрацюючих промислових об'єктів до промислових ландшафтів і музеїв інтерактивних технологій по всій Європі. Вони всі описують процес індустріалізації Європи та її постійного культурного, соціального і економічного розвитку [70].

Мережу ERIH було створено у 2003 році одинадцятьма партнерами проекту за фінансової підтримки Європейського Союзу. До маршруту включено 850 видатних пам'яток, які пізніше зросли до 1850 місць в країнах ЄС. З того часу кількість членів зростає, і наразі асоціація налічує понад 300 учасників з 27 країн Європи. Європейський маршрут промислової спадщини є культурним маршрутом Ради Європи з 2019 року [70].

Підсумовуючись, можна зробити висновок, що промисловий туризм має значний потенціал та активно розвивається у багатьох країнах Європи, Азії та Північної Америки завдяки широкому спектру об'єктів та унікальним промисловим ресурсам [67].

Проте існують також певні проблеми, пов'язані з розвитком промислового туризму за кордоном [27]. Із головних можна виділити наступні:

- ✓ Багато об'єктів знаходяться в аварійному стані або під охороною, що ускладнює організацію турів до них.

- ✓ Деякі об'єкти мають власників, які залишаються невідомими, що ускладнює укладання контрактів на відвідування таких місць.
- ✓ Географія країни та політика щодо покинутих будівель сприяють швидкому зносу або реставрації багатьох покинутих об'єктів, а невелика промислова спадщина сповільнює його розвиток.
- ✓ Великі зусилля країни спрямовані на розвиток традиційних видів туризму, що призводить до незацікавленості влади у розвитку нетрадиційних форм туристичної діяльності.
- ✓ Загрози для туристів, пов'язані з аварійним станом об'єктів, хімічними чи радіаційними забрудненнями.
- ✓ Проблема відсутності якісних рекламно-інформаційних матеріалів та підготовки спеціалізованих кадрів.
- ✓ Недостатнім є фінансування проектів щодо відновлення об'єктів промислового туризму.

Отже, у світі накопичено доволі значний досвід розвитку промислового туризму, який би цілком могла перейняти Україна, однак у нашій країні преференції розвитку промислового туризму ще цілком не усвідомлені і лише починається його становлення. На майбутнє можна прогнозувати інтенсифікацію розвитку промислового туризму. Вона буде проявлятися в збільшенні туристичних потоків, залученні нових галузей промисловості та, відповідно, нових підприємств, а також розширенні територій, охоплених промислово-туристичними потоками.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Ресурсне забезпечення промислового туризму

Промисловий туризм залежить від наявності туристичних ресурсів, які виступають як головна причина для подорожей туристів. Це означає, що промисловий туризм є ресурсорієнтованим напрямом.

В Україні відсутній конкретний перелік об'єктів промислового туризму. Замість цього вчені мають різні візії і підходи до визначення таких об'єктів. Так на думку вітчизняних вчених об'єктами промислового туризму можуть бути: транспортна інфраструктура, промислові поселення, старовинні промислові споруди, заводи і фабрики, шахти, корпоративні архіви і музеї, банки, страхові компанії, торгові палати, громадські будівлі і агропромислові комплекси, ландшафти, які були змінені людиною, пам'ятки історії та культури, що колись мали промислове значення і забезпечували людей засобами проживання, склади і сховища, енергетичні об'єкти [4,6,9,10,12,13,14].

Важливо зазначити, що існує й загальноприйнята класифікація об'єктів промислового туризму, створена "Міжнародним комітетом за збереження промислової спадщини" та ЮНЕСКО (додаток А). Згідно з цією класифікацією існує три основні напрями: виробничо-технологічні пам'ятки (рухомі об'єкти культурної спадщини та артефакти у музеях, а також фортифікаційні споруди); промисловість у всіх її проявах, включаючи сільське господарство та виробництво продуктів харчування; нематеріальна культурна спадщина (культурні заходи) [58].

Враховуючи думку вітчизняних науковців та беручи до уваги загальноприйнятую класифікацію об'єктів промислового туризму, можна визначити, що до об'єктів промислового туризму відносяться:

- *Промислові* – це промислові споруди, заводи і фабрики, шахти, антропогенні, техногенні, промислові ландшафти та технологічні артефакти, енергетичні об'єкти, народні промисли, а також сільське господарство та виробництво продуктів харчування.
- *Інфраструктурні* – це територіальні поселення, пов'язані з виробництвом і переробкою продукції, транспортна інфраструктура, об'єкти зв'язку і господарські комплекси, банки, фінансові установи, страхові компанії, торгові палати, біржі, громадські будівлі.
- *Природні* – це джерела та свердловини лікувальних мінеральних вод, лікувальні грязі, соляні промисли, нафтові та озокеритні родовища, солоні озера, карстові утворення, зоо і фітопромисли, грязьові вулкани та інші природні об'єкти, що за своїм походженням зобов'язані будь-якій діяльності людини.
- *Культурно-історичні* - це засоби виробництва, матеріальні цінності та досягнення суспільства на різних етапах його розвитку, архіви і музеї, а також культурні заходи.

Аналізуючи забезпеченість України туристичними ресурсами в сфері промислового туризму, можна констатувати той факт, що Україна має великий потенціал як антропогенних ландшафтів (вони займають 92 – 94 % її території), так і велику кількість техногенних ландшафтів, технологічних артефактів, промислових ландшафтів, інфраструктурних та культурно-історичних ресурсів, які можна ефективно використовувати як об'єкти промислового туризму [32]. Завдяки наявним ресурсам, в Україні також можуть розвиватися на високому рівні наступні напрямки туризму:

- гірничо-промисловий (як правило, представлений у невеликих містах таких як Нікополь, Павлоград, Марганець та Новомосковськ, Токмак, Червоноград, Олександрія, Торез тощо). Окрім великих промислових підприємств, тут знаходяться багато пам'яток науки й техніки, які відносяться до категорії промислової спадщини. Ці об'єкти є важливою

частиною історії матеріальної культури Придніпров'я від XVIII до XX століття. Це у визначальному ступені історія гірничодобувної промисловості, металургії, металообробки, у пізніший період – ще й машинобудування [10].

- фабричнозаводський (представлений переважно у великих містах, типу Харкова, Дніпра, Запоріжжя, Києва) [10].

Також потрібно виокремити поліфункціональні міста, де ймовірний розвиток обох напрямків, прикладами є Кривий Ріг, Маріуполь, Донецьк [10, 17]. Місто Кривий Ріг можна назвати серцем промислового туризму України. Це зумовлено тим, що тут зосереджено: 45 працюючих шахт з видобутку залізної руди; 41 кар'єр; 89 відвалів; 26 провальних зон і зон зсування в полях шахт підземних рудників; 15 шламосховищ рудників і гірничо-збагачувальних комбінатів; 34 спелестологічних об'єкти: 12 відкритих стволів шахт (однієї буровугільної та решти залізородних), 3 шпреди (старої шахти «Червоний Гірник», старого рудника Колачевського, обваленої шахти «Комсомольська- Дніпропетровська-1»), 11 штолень (Кочубеївські, Рахманівські, Покровська та ін.), 2 підземні виробки (на старому Кочубеївському руднику), 1 квершлаг (шахти Північної Вентиляційної колишнього рудника ім. Фрунзе), 2 провальні колодязі колишнього рудника ім. Р. Люксембург, 3 гезенки висхідних виробок (в стелі квершлягу старої шахти Північної Вентиляційної колишнього РУ ім. Фрунзе та на бортах провального колодязі шахти «Комсомольська- Дніпропетровська-1»); 6 енергетичних підприємств; 5 металургійних підприємств (найбільший – ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та гірничо-збагачувальні комбінати); 28 машинобудівних заводів; 5 хімічних заводів (Криворізький суриковий завод та ін.); 14 будівельних підприємств і організацій; 9 деревообробних підприємств; 5 підприємств легкої та 12 підприємств харчової промисловості [21, 23]. Для Кривого Рогу характерна багата промислова спадщина, що включає залишки (більше 800) виробничих об'єктів, старих залізниць, гідротехнічних споруд, старих мостів, старих гірничопромислових ландшафтів, залишків робітничих селищ і т.д. Якщо площа міста Кривого Рогу становить 425 км², то тільки одні гірничопромислові ландшафти в ньому займають 48,8% території і ця цифра продовжує зростати. У місті також є 12 музеїв з публічним доступом виключно

промислової тематики. Функціонує підземний швидкісний трамвай, побудований за технологією будівництва метрополітену, і підземний дериваційний тунель річки Саксагань, довжиною 5,2 км з техногенним водоспадом висотою 24 метри. Крім того, Кривий Ріг – єдине місто в Україні, яке стало повноправним членом ERIH у 2018 року. До ERIH увійшли 5 об'єктів міста: кар'єр АТ "Південний ГЗК", кар'єр ПрАТ "Інгулецький ГЗК", коксохімічне виробництво ПАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг", музей просто неба ПАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг", скансен гірничої техніки ПрАТ "Північний ГЗК" [18].

Що ж стосується Донецька та Маріуполя, то з початку війни частина виробництв тут залишилась на окупованих територіях. Металургійні гіганти у Маріуполі були зруйновані. Постраждав Авдіївський коксохімічний завод, а також зупинився видобуток солі на найбільшому підприємстві цієї галузі в Європі. Меткомбінат імені Ілліча зазнав шкоди у розмірі 2,03 млрд доларів, Азовсталь - 1,549 млрд доларів, Авдіївський коксохім - 147 млрд доларів, Новокраматорський машинобудівний завод - 100 млрд доларів, а "Енергомашспецсталь" у Краматорську - 77 млрд доларів.

Тому в найближчому майбутньому розвиток промислового туризму тут не на часі. Поки війна триває, говорити про відбудову зруйнованих підприємств рано, але після її закінчення та деокупації територій, частину з них можливо відновити. Певною мірою економіка Донецька та Маріуполя зміниться, але традиційні галузі, такі як металургія, вугільна промисловість, хімічна та машинобудування, будуть відновлені. А отже відновиться і промисловий туризм [17].

Та туристично привабливими є не лише вище перелічені регіони та міста. Основним стимулом розвитку промислового туризму в Україні є той факт що майже всі регіони України мають значний ресурсний потенціал та можуть бути використані для розвитку потужної матеріальнотехнічної бази, проведення інтенсивної рекламної кампанії і створення атрактивних закладів культурного та пізнавального характеру. До того ж в Україні достатньо

освітніх та наукових закладів, а також висококваліфікованих спеціалістів та дослідників для створення наукових розробок в сфері промислового туризму, стратегій розвитку та їх емпіричної перевірки [26].

Додатковими стимулами розвитку промислового туризму в Україні є те, що Україна володіє цілим рядом унікальних всесвітньовідомих промислових підприємств, таких як «Нікопольський завод феросплавів», «АрселорМіттал Кривий Ріг», Дніпрогес і «Запоріжсталь», «Південмаш» та завод ім. Петровського у Дніпрі, Харківський «Турбоатом» тощо [25].

Також в Україні окрім унікальних всесвітньовідомих промислових підприємств є ще й унікальні всесвітньовідомі природні об'єкти промислового туризму. Одне з них - озеро Кунігунда, яке відоме своїми цілющими властивостями. По деяких параметрах воно перевершує навіть оздоровчі властивості відомих курортів Мертвого моря. Іншим цікавим об'єктом є унікальні солоні озера Закарпаття та соляний карст, який розвинувся у Солотвинському районі Закарпатської карстової області через діяльність людини. Розробка покладу сприяла активізації розвитку соляного карсту, а підземне добування та дренаж надсолевих вод допомогли його повністю розкрити. Ще одним природним об'єктом, який привертає увагу туристів, є Грязьовий вулкан у селі Старуня Богородчанського району на Івано-Франківщині та вулканічний купол в Ужгороді. Вулкан має 8 кратерів та 12 непостійних мікрократерів, які викидають різні речовини, створюючи унікальний видовищний ефект. Ці геологічні пам'ятки природи є унікальними не тільки для України, але й для всього світу. Виникнення цих об'єктів пов'язано насамперед з діяльністю людей, які почали розробляти нафтові та озокеритні родовища понад століття тому [23].

Ще одним цікавим об'єктом та унікальним ресурсом промислового туризму є Тербле-Ріцька гідроелектростанція, яка з'єднала дві ріки: Терблю і Ріку. Унікальна вона тому, що це єдина в світі електростанція, що стоїть на двох річках одночасно. Ці ріки протікають майже паралельно, але на різних висотах. Празький інженер Кріжка майже сто років тому використав цю особливість і розробив проєкт, результатом якого стала

геніальна споруда, яка була створена в 1956 році, а саме спеціальний тунель протяжністю 3,7 км, що проходить через гірський хребет з басейну Терєблї в басейн Рїки [23, 61]

Привабливими туристичними об'єктами промислового характеру є й винарні на Закарпатті, Буковині, Прикарпатті, Одещині та Миколаївщині. Ці регіони регулярно організують фестивалі, присвячені вину, які користуються великою популярністю серед туристів з України та інших країн. Також проводяться екскурсії на підприємства, де відбувається виготовлення вина, що дозволяє відвідувачам побачити цей процес та взяти участь у процесі виробництва [25].

Більш детально з переліком діючих туристичних об'єктів на ринку промислового туризму в розрізі областей України, в т.ч. головних об'єктів промислової спадщини станом на початок 2022 року можна ознайомитись в Додатку Б.

Та найбільш перспективним центром розвитку промислового туризму в Україні або промисловим туристичним «магнітом» для іноземних туристів є Чорнобильська зона відчуження.

Чорнобильська зона відчуження стала найбільш розвиненою промисловою пам'яткою в Україні, яку постійно відвідують туристи з усього світу. Її особливість та унікальність відзначені численними міжнародними виданнями. У 2009 році редакція журналу Forbes визнала Чорнобильську АЕС найбільш екзотичним та екстремальним місцем для туризму на Землі, а за версією CNN Travel, Чорнобильська зона відчуження увійшла до першої п'ятнадцятки найцікавіших туристичних місць світу. Цей список досягнень можна продовжувати.

Популярність цієї зони і кількість туристів постійно зростають. Якщо на початку 2000-х кількість відвідувачів не перевищувала навіть одну тисячу, то в 2009 році ця цифра майже досягла 7 тисяч, а в 2018 році - 63 тисячі. Однак 2019 став проривним роком для туризму в регіоні. З початку 2019 року Чорнобильську зону відвідали більше 120 тисяч туристів, що значно перевищило прогнози на цей рік. Це стало новим рекордом для туризму в цій зоні [69]. За даними Державного агентства з управління зоною відчуження,

майже 80% відвідувачів прибули з-за кордону. Серед країн-лідерів: Велика Британія, Польща, Німеччина, США і Чехія. Головною причиною різкого зростання інтересу до Чорнобильської зони став вихід серіалу HBO "Чорнобиль", який розповідає про аварію 1986 року та розгортання ліквідації її наслідків. Згідно з популярним сайтом про кінематограф IMDb, цей серіал очолив список найкращих серіалів світу після його виходу. Однак це далеко не перше підтвердження того, що зона стає цікавою широкій публіці лише після активного просування та обговорення в світовому суспільстві [69].

Вперше Зону почали відвідувати туристи після виходу популярної комп'ютерної гри S.T.A.L.K.E.R. Трилогія гри, що вийшла у 2007, 2008 та 2009 роках, розповідала про події, які відбуваються після вибуху реактора на Чорнобильській АЕС. Українська компанія «GSC Game World» створила вигаданий світ, який був заснований на міксі постапокаліптичної повісті «Пікнік на узбіччі» братів Стругацьких та реальної Чорнобильської зони. Серія гри S.T.A.L.K.E.R. продала понад 15 мільйонів копій у різних країнах світу. Фанати гри стали першими, хто почав проявляти інтерес до екзотичного туризму та бажання відвідати місця і локації, які полюбилися їм у віртуальному світі.

Зараз анонсовано вихід другої частини гри - S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chernobyl, який очікувався 28 квітня 2022 року, проте був перенесений на першу половину 2024 року. Якщо гра виявиться успішною, це може відродити інтерес до туризму у Чорнобильській зоні, оскільки популярність серіалу від HBO про Чорнобиль тепер починає відходити на задній план.

Головними проблемами розвитку Чорнобильської зони відчуження можна вважати наступні:

- ✓ Економічна доцільність. Навіть у найприбутковіший рік для Зони - 2019 рік, держава заробила приблизно десять мільйонів доларів на туристах до Чорнобильської зони. Проте, варто враховувати, що при цьому уряд

витратив 1,4 мільярда доларів США на підтримку у безпечному стані енергоблоків та об'єкта "Укриття" [69].

- ✓ Сезонність. Якість і емоційність екскурсій до Чорнобильської зони відчуження безпосередньо залежить від пори року. Тому для тих, хто планує відвідати Чорнобильську зону, доцільно обирати міжсезоння - ранню весну або пізню осінь, коли не спекотно, і не холодно, а кущі та дерева не заважають огляду. В такі періоди Прип'ять передає особливий депресивний настрій, підкреслюючи масштаб та значення катастрофи. Оскільки ідеальні погодні умови зустрічаються рідко, організувати поїздки для великої кількості людей може бути складно.
- ✓ Руйнування унікальної екосистеми. Унікальна природа Зони за відсутності людей, неочікувано стала заповідником і є одним із найбільш незвичних біологічних експериментів на Землі. Відсутність людини та будь-якої господарської діяльності сприяла відновленню популяцій рідкісних тварин та рослин, утворенню нових лісових масивів і формуванню справжньої, не штучної екосистеми.

Отже, подальший розвиток Чорнобильської зони відчуження і перетворення її на "туристичний магніт" промислового туризму України вимагає ретельного вивчення і збалансованих рішень з економічної, екологічної, безпекової та маркетингової точок зору. Зона відчуження має стати зоною розумного відродження.

Українська влада і туроператори пророкували ЧЗВ небувалий розквіт: у 2019 році президент Володимир Зеленський підписав указ про розвиток туризму в Чорнобильській зоні. Планувалося створити нові наземні, водні та повітряні маршрути, провести реконструкцію деяких готелів. У 2022 році планувався початок процесу ревіталізації зони відчуження відповідно до програми розвитку Чорнобильської зони на 3 роки. Програма передбачала зміни в інфраструктурі (розвиток музеїв, відкриття нового сучасного готелю), нову концепцію розвитку територій, внутрішню та міжнародну промоцію

Чорнобиля. Відвідуваність зони відчуження вже до 2025 року мала зрости до 1 млн туристів на рік [69].

Звісно, все змінилося 24 лютого 2022 року: російські війська окупували Чорнобильську зону, нищили та розкрадали об'єкти інфраструктури, заміновували території та копали окопи у славнозвісному Рудому лісі. І хоч ці місця деокупували рік тому, відвідувати зону з туристичною ціллю наразі неможна. Багато документалістів, журналістів, блогерів чекають, коли зона буде відкрита, щоб приїхати та зафіксувати зміни, які сталися під час та після окупації. Це дуже важливо, оскільки Чорнобиль став першим у світі випадком міжнародного ядерного тероризму. Окопи в Рудому лісі, про які так часто чули, повинні бути меморіалізовані. Адже всі майбутні туристи, які відвідають цю зону в майбутньому, будуть цікавитися вже не тільки історією 1986 року, але й історією 2022-го.

2.2. Аналіз розвитку промислового туризму

З середини 1990-х років почалося становлення ринку послуг промислового туризму в Україні. Самими першими об'єктами, які з'явилися у цій сфері, стали соляні шахти у місті Соледар і селищі Солотвин та завод шампанських вин у місті Артемівськ.

З тих пір кількість об'єктів промислового туризму на ринку постійно зростає, і вже на початку XXI століття їх кількість складала 42 [32]. Серед цих об'єктів були потужні і різнопрофільні діючі підприємства, унікальні ландшафти, а також історико-культурні об'єкти, пов'язані з промисловою спадщиною. За останні роки цей ринок значно розширився завдяки збільшенню кількості доступних для туристів об'єктів. Станом на початок 2022 року свої двері для туристів відкрили щонайменше 452 українських підприємства.

Перевагою українського туристичного ринку є й те, що об'єкти промислового туризму розташовані майже в усіх областях країни, що дає можливість формувати постійний туристичний потік у всіх регіонах.

Розподіл діючих туристичних об'єктів на ринку промислового туризму України можна побачити на рисунку 2.1.

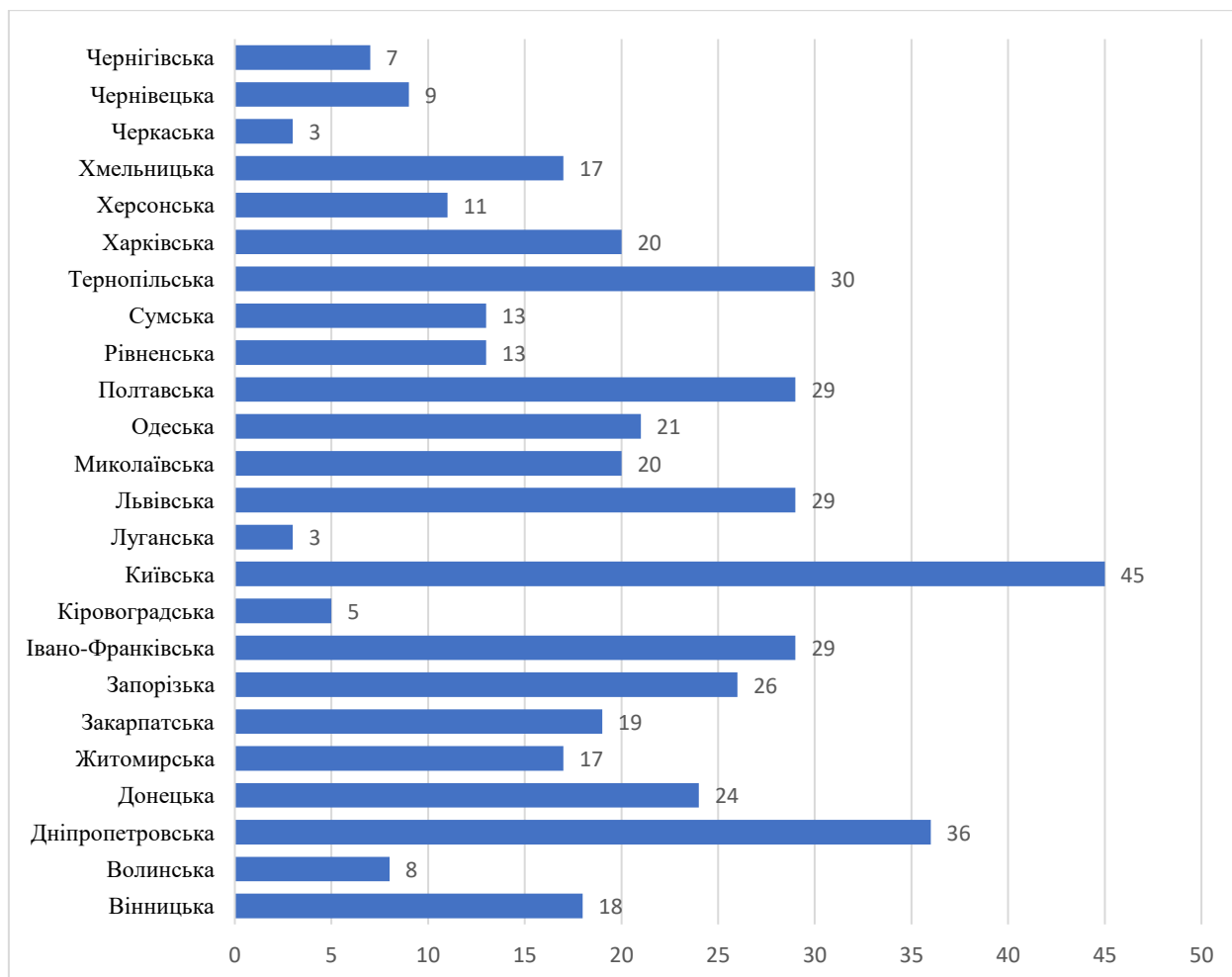

Рис. 2.1. Розподіл діючих туристичних об'єктів на ринку промислового туризму України, станом на початок 2022р.

Джерело: складено автором за матеріалами додатку Б.

З розгляду складеного переліку діючих туристичних об'єктів промислового туризму в Україні, видно, що найбільша кількість таких об'єктів зосереджена в Придніпров'ї (Дніпропетровська і Запорізька області), а також в Київській, Харківській областях та зоні Причорномор'я. Також слід зазначити, що підприємства харчової промисловості є найбільш доступними та популярними об'єктами промислового туризму в Україні.

Споживання послуг промислового туризму характеризується різними видами об'єктів, зокрема, промислові підприємства із різних сфер діяльності, такі як шахти, заводи і комбінати, становлять 75%, народні ремесла і промисли складають 8% (тут лідером виступає Карпатський регіон), а музеї - 17% від загального споживання.

Варто відзначити, що серед всіх видів промислового туризму промислово-пізнавальний та промислово-економічний туризм є перспективними напрямками в цій галузі. Інші види, такі як навчальний, спортивний, екстремальний, екологічний, професійний та діловий, є менш популярними серед туристів. Часто відвідування об'єктів промислового туризму включається до організованих турів, як додаткова частина ділових подорожей або відпочинку [32].

На ринку промислового туризму України туристичний продукт представляє собою пакетний набір послуг, який включає екскурсійні, перекладацькі, готельні, транспортні, медичні, посередницькі та інші послуги. За типом розміщення, більшість туристів віддають перевагу готелю 2-3* зі сніданками. У більшості випадків, туристи вибирають авіатransпорт або автомобіль для досягнення їх місця відпочинку. Такі показники відповідають світовим тенденціям і вказують на відповідність структури споживання послуг промислового туризму в Україні міжнародним стандартам [32].

Крім того, в Україні також набувають популярності сучасні види активного та екстремального відпочинку, такі як урбанексплорейшн, діггерство, спелеостологія, руферство, сталкінг та інші, що дозволяють здійснити бюджетну подорож та використати вільний час цікаво, корисно й активно. Ці види розваг відбуваються на території покинутих і занедбаних будівель і споруд, а також на об'єктах промислової спадщини. Зростання інтересу до такого типу відпочинку пов'язане зі зменшенням функціонуючих промислових об'єктів і підприємств в країні. Військові дії, що спричиняють деформацію, занепад або руйнації різноманітних будівель і споруд, теж зумовлюють активізацію екстремальних видів туризму. Туристською

мотивацією тут виступає можливість відвідати небезпечні об'єкти або місця й отримати нове почуття – задоволення від небезпеки [29].

Разом із тим слід відзначити, що розвиток ринку послуг промислового туризму України значно залежить від фінансово-економічної та політичної ситуації в державі.

Війна стала серйозним фактором випробування для багатьох суб'єктів туристичної діяльності, які займалися просуванням промислових турів. Про це свідчить статистика ДАРТ України за 2021-2023рр. Більшість країн наразі класифікує Україну як країну 4-го рівня і не радять подорожувати до неї.

За два квартали цього року представники тургалузі України сплатили до бюджету 897,85 млн грн. За перше півріччя 2022 року отримано 809,44 млн грн, а у довоєнному 2021 році, в казну держави від тургалузі надійшло 1 млрд 88 млн 945 тис. грн. [63].

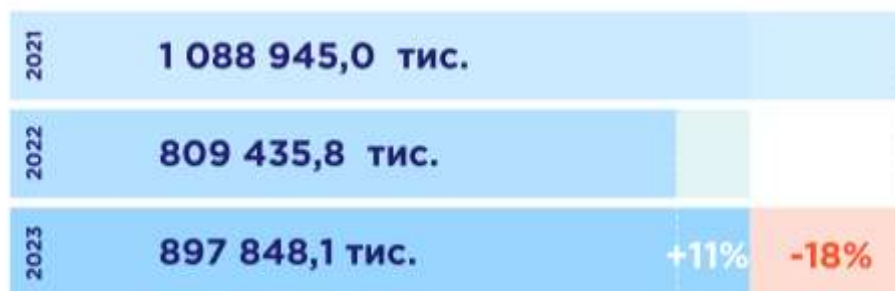

Рис. 2.2. Податки за I півріччя 2023 року, що сплачені представниками тургалузі України.

Джерело: складено за матеріалами Державного агентства розвитку туризму [63]

Ріст податків поточного року в порівнянні з аналогічним періодом торік відмічено у 17 регіонах України та у столиці. Щоправда, у порівнянні з довоєнним 2021 роком ріст є тільки в 9 областях країни. Найбільший приріст зафіксований у Київській – 94%, Львівській – 64%, Чернівецькій – 70%, Закарпатській – 49% та Хмельницькій -46% областях. Зниження податкових надходжень від тургалузі зафіксовано у семи регіонах України. Найбільший – у чотирьох областях, які перебувають у зоні активних бойових дій. Так, на

Херсонщині спад склав 87%, на Луганщині 82%, на Донеччині 65%, на Запоріжжі 54%, рис.2.3.[63].

Рис. 2.3. Аналіз динаміки податкових надходжень від тургалузі по областях України (2021-2023рр.)

Джерело: складено за матеріалами Державного агентства розвитку туризму [63].

За перше півріччя 2023 року загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, у порівнянні з тим же періодом у 2022 році зменшилась на 23%. Кількість юридичних осіб знизилась на 28%, а фізичних – на 21%. Якщо порівнювати цей показник з аналогічним періодом 2021року, то загальне скорочення склало 36% – кількість юридичних осіб зменшилася на 45%, а фізичних на 32% [63].

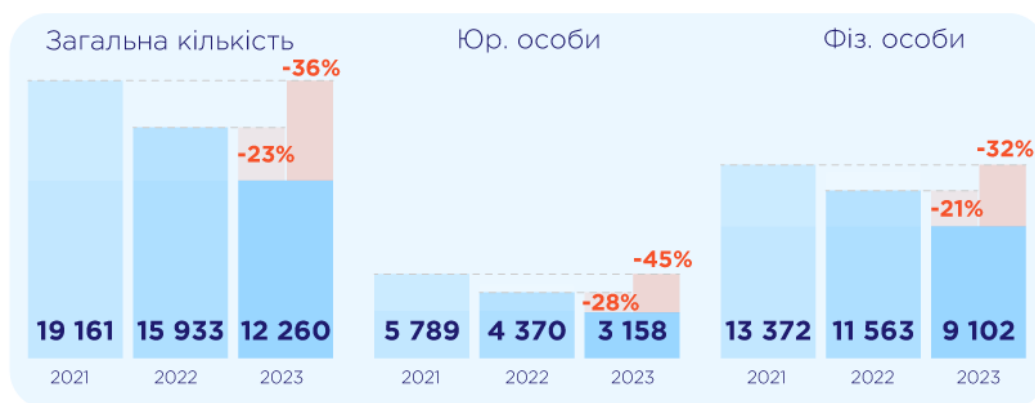

Рис. 2.4. Кількість платників податків за I півріччя 2023 року, які займаються туристичною діяльністю.

Джерело: складено за матеріалами Державного агентства розвитку туризму [63].

Російсько-українська війна також серйозно позначилася і на промисловості, як основному ресурсі промислового туризму. Існує три основні причини цієї кризи: загроза безпеки (постійні обстріли цивільних та промислових об'єктів), проблеми з логістикою та нестача обігових коштів. За даними Київської школи економіки станом на 5 вересня, з початку війни Росії проти України було зруйновано, окуповано чи пошкоджено не менше 412 підприємств. У результаті за підсумками 2022 року, промисловість зменшила обсяг виробництва на 34%, будівництво - на 47%, а гірничо-металургійний комплекс - на 53%. ВВП скоротився на 15,1%, а прогнозований спад до кінця року - 35% [65]. Війна суттєво зменшила попит на внутрішньому ринку аж на 90%, ціни на залізничні перевезення вантажів зросли на 70% через заблокованість морських портів. Усі ці фактори негативно впливають на виробників, які продовжують працювати. У гірничій промисловості необхідно враховувати також питання безпеки, оскільки понад 90% родовищ корисних копалин та газу на сході та півдні України знаходяться під загрозою обстрілів з боку агресора. Машинобудівна галузь, безсумнівно, є однією з найбільш постраждалих: Росія обстрілювала не тільки підприємства, що входять до оборонно-промислового комплексу, але й ремонтні заводи та інші виробничі приміщення. Через це значна частина промислових гігантів

залишається непрацездатними, а інші переходять у процес релокації. Ситуація в харчовій промисловості є неоднорідною та залежить від регіону розміщення підприємства. Наприклад, західно-центральні області показують зростання активності у цій галузі. У той же час, підприємства, що знаходяться в зонах активних бойових дій, змушені припинити виробництво. Ці процеси призводять до зменшення кількості доступних для туристів об'єктів та погіршення їх стану. В таких умовах, екскурсії на підприємствах на сході та півдні України стають неможливими та недоцільними. Тому для ефективного розвитку ринку послуг промислового туризму важливо забезпечити збереження та відновлення існуючих промислових об'єктів після закінчення бойових дій [60].

В повоєнний період одним з ключових факторів для відновлення промислової активності в Україні стануть кредити, гранти та донорські кошти від Євросоюзу та G7. В оптимістичному сценарії може йтися про 50 млрд. доларів на рік.

Туристична ж галузь України в повоєнний період буде відбудовуватись як частина Плану відновлення України, що був представлений українським урядом в м. Лугано (Швейцарія) на Міжнародній конференції з питань відновлення України 04.07.2022 року. Одна з програм цього плану («Розширення та інтеграція логістики із ЄС») передбачає реалізацію близько 20 окремих проєктів у галузі туризму, серед головних можна виділити наступні:

- ✓ вибудовування механізмів фінансування через туристичні фонди;
- ✓ дослідження рівня розвитку регіонів і туристичного потенціалу з подальшим розробленням планів розвитку та розрахунком кошторисів, ураховуючи міжнародний досвід та європейську інтеграцію;

- ✓ за тісної співпраці держави, місцевої влади та бізнесу сформовані конкурентоспроможні туристичні продукти (інфраструктура + контент + комунікація);
- ✓ створення безпекової стратегії для відновлення туристичних подорожей;
- ✓ створення ефективної системи управління туристичною галуззю на державному та локальному рівнях;
- ✓ створення та введення в дію Єдиного туристичного реєстру відповідно до змін до Закону України «Про туризм».

Реалізація цих завдань потребує удосконалення організації туристичної діяльності на різних рівнях, комплексного підходу до формування туристичних кластерів, фінансової підтримки та організаційного забезпечення з урахуванням досвіду світового туризму та міжнародних вимог, а також особливостей і проблем України після війни.

У разі успішної реалізації Плану відновлення України в частині туризму, розвиток промислового туризму стане одним із пріоритетних напрямків, оскільки він може сприяти створенню нових робочих місць, збільшенню інвестицій у промислові об'єкти та виробництва, а також підвищенню податкових надходжень до бюджету країни.

2.3. Проблеми розвитку промислового туризму

З метою виявлення, аналізу проблем, що існують в сфері промислового туризму та визначення шляхів їх вирішення, а також перспектив подальшого розвитку, проведено SWOT-аналіз сучасного стану сфери промислового туризму в Україні. SWOT-аналіз здійснено з урахуванням тенденцій розвитку, проблемних аспектів функціонування, інфраструктури та соціальної сфери, недосконалості державних механізмів регулювання в сфері промислового туризму, визначення можливих зовнішніх впливів та викликів, таблиця 2.1.

Таблиця 2.1

SWOT-аналіз сучасного стану промислового туризму

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне та транспортно-логістичне розташування. 2. Економічно розвинений регіон, який має власні енергетичні, промислові, будівельні потужності. 3. Наявність багатої промислової спадщини та діючих об'єктів промислового туризму майже по всіх областях країни. 4. Наявність потенційно брендowych об'єктів і продуктів. 5. Креативний підхід до створення нових туристичних антракцій. 6. Наявність дороговказів до багатьох туристичних локацій. 7. Створення логотипу Ukraine now та проведення масштабної міжнародної маркетингової кампанії з метою формування бренду України у світі, 8. Здійснення ряду заходів з боку держави щодо популяризації об'єктів промислового туризму на світовому та європейському рівнях. 9. Досить високий рівень концентрації людського капіталу, наявність наукових закладів та студентської молоді. 10. Наявність розвинутої туроператорської та турагентської мережі, закладів ресторанного господарства, поступове укрупнення готелів та аналогічних засобів розміщення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень якості надання основних та супутніх послуг, недостатня можливість захисту прав сторін; незадовільний рівень комфорту. 2. Невідповідний стан багатьох об'єктів туристичного показу, культурно-промислових пам'яток та музеїв. До багатьох об'єктів відсутній доступ через окупацію. 3. Брак професійних кадрів в управлінні галуззю, відсутність достатньої кількості гідів і спеціалістів в області для проведення екскурсій на промислових об'єктах. 4. Неналежний стан транспортної інфраструктури, низька якість послуг з перевезення. Відсутнє повітряне сполучення. 5. Відсутність у населених пунктах та на автомагістралях відпочинкових та сервісних зон. Відсутність комфортної інфраструктури для матерів і батьків з дітьми та людей з особливими потребами. 6. Недостатня кількість засобів розміщення, які відповідають міжнародним стандартам та сертифікаційним вимогам в регіонах. 7. Низькі доходи від діяльності промислового туризму. 8. Незацікавленість місцевої влади та керівництва промислових об'єктів в просуванні промислового туризму. 9. Низький рівень кооперації, партнерських відносин, кластеризації сфери послуг. 10. Високий рівень екологічного навантаження. Недостатньо розвинена система поводження з твердими побутовими відходами, низький рівень екологічної свідомості населення. 11. Безпекові проблеми. Відсутність належної кількості та якості бомбосховищ.

Продовження таблиці 2.1

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання інвестиційної привабливості України. 2. Міжнародна співпраця з європейськими країнами, членство туристичного бізнесу у європейських міжрегіональних об'єднаннях. 3. Децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад. 4. Наявність потужної промислової бази як туристичного потенціалу. 5. Розвиток державно-приватного партнерства. 6. Збільшення попиту на послуги промислового туризму. 7. Зростання зацікавленості культурною та промисловою спадщиною України. 8. Альтернативні джерела фінансування проектів туристичного бізнесу. 9. Співпраця з міжнародними туроператорами та вихід українських туристичних компаній на нові ринки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ведення активних бойових дій на території України. 2. Погіршення загальної економічної ситуації в Україні та світі. 3. Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази. 4. Фінансова і цінова нестабільність, інфляційні процеси. 5. Наявність тіньового сектору у бізнесі. Корупція. Бюрократія. 6. Неприятливий бізнес-клімат. Висока вартість кредитних ресурсів. 7. Конкуренція з боку інших країн в сфері промислового туризму. 8. Недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках. 9. Недостатній рівень менеджменту туристичної сфери, інноваційного та кадрового забезпечення. 10. Посилення зміни клімату та ризик виникнення техногенних катастроф, в т.ч. на річці Дніпро.

Джерело: складено автором.

На основі проведеного аналізу варто запититися на описі порівняльних переваг, викликів та ризиків. Порівняльні переваги, виклики і ризики, які слід враховувати при стратегічному плануванні розвитку промислового туризму ідентифіковані на основі соціально-економічного аналізу ситуації в країні, аналізу сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, настання яких є досить вірогідним.

Переваги (визначені за результатами аналізу сильних сторін і можливостей)

Сильними сторонами України є її вигідне географічне положення, достатньо розвинута та розгалужена інфраструктура. Наявний туристично-промисловий потенціал дає можливість залучити інвестиції за рахунок зростаючого попиту на промисловий туризм, а також є основною складовою для формування туристичних кластерів та членства туристичного бізнесу у європейських міжрегіональних об'єднаннях.

Значний культурно-промисловий потенціал представлений великою кількістю науково-технічних музеїв та музеїв із промисловою тематикою, архітектурних пам'яток, пам'яток історії промисловості, великою промисловою спадщиною та значною кількістю працюючих підприємств. В країні реалізуються великі мистецькі проекти, що є важливим для забезпечення маркетингу територій та доцільним у зв'язку зі зростаючим інтересом в світі до України [6].

Виклики (визначені в результаті аналізу слабких сторін та можливостей)

Продовження процесів інтеграції з ЄС стимулюватиме підвищувати якість туристичних послуг та відповідальність за охорону довкілля, приведенню її у відповідність до європейських та світових стандартів.

Децентралізація влади поступово стане основою для формування фінансово-спроможних територіальних громад перевагами яких є можливості:

- ✓ залучення інвестиції;
- ✓ розвитку власної економіки;
- ✓ сприянню місцевому підприємництву;
- ✓ розвитку місцевої інфраструктури;
- ✓ ефективного використання механізмів співробітництва територіальних громад для вирішення комплексних питань місцевого значення (спільно створює чи спільно утримує підприємства, які забезпечують збір, вивезення, сортування та захоронення побутових відходів);
- ✓ швидкого отримання адміністративних та соціальних послуг;
- ✓ створення сучасних закладів освіти, медицини, культури та спорту;
- ✓ будівництва якісних та доступних кожному доріг, транспорт з маршрутами сполучення всередині громади та за її межі.

Проведення послідовної державної політики по залученню зовнішніх інвестицій та підтримці внутрішніх інвесторів, а також посилення позицій України у світовій спільноті та збільшення міжнародної технічної допомоги можуть слугувати стимулом для розвитку якісного туристичного продукту в

сфері промислового туризму, його промоції, підвищення рівня розвитку туристичної мережі, забезпечення маркетингу територій, формування туристичних кластерів. Це можливість для структурної модернізації туристичного комплексу, впровадження нових видів послуг і форм обслуговування, територіального розширення та формування нових туристських центрів.

Зростання зацікавленості у промисловому туризмі та активна політика з підтримки малого та середнього бізнесу створять можливості для економічного розвитку регіонів. Такий підхід сприятиме створенню нових робочих місць та покращенню якості життя місцевого населення.

Ризики (визначені в результаті аналізу слабких сторін та загроз)

Високі кредитні ставки, коливання на валютному ринку несуть ризик залишити на низькому рівні інновації у сфері промислового туризму.

Відсутність відповідного законодавства негативно впливає на розвиток промислового туризму та конкуренцію на міжнародній арені.

Наслідками нераціонального використання територій та промислових ландшафтів є погана туристична інфраструктура, відсутність проектів організації та розвитку територій і об'єктів промислової спадщини.

Об'єктивно оцінюючи туристичні можливості України, можна зробити висновок, що країна має всі передумови для перспективного розвитку промислового туризму.

Проте, незважаючи на потужний туристичний потенціал та всі діючі програми, ініціативи у сфері промислового туризму існує ряд невирішених проблем. Для ефективного розвитку промислового туризму та реалізації промислово - туристичного потенціалу України необхідний комплексний та системний підхід до розв'язання кожної із визначених проблем, які гальмують його подальший розвиток, таблиця 2.2.

Таблиця 2.2

Шляхи вирішення проблем, що стримують розвиток промислового
туризму в Україні

Проблема	Шляхи вирішення
Російська агресія та війна в Україні.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ припинення військових дій; ✓ деокупація територій України та їх розмінування; ✓ проведення відновлювальних робіт.
Недосконалість законодавчо-нормативної бази	<ul style="list-style-type: none"> ✓ внесення зміни і доповнення до закону України «Про туризм»; ✓ інвентаризація та створення кадастру об'єктів промислового туризму; ✓ імплементація єдиних міжнародних стандартів; ✓ впровадження та дотримання системи техніки безпеки під час проведення екскурсій.
Недостатній рівень розвитку сучасної туристичної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> ✓ заохочення інвестування в відновлення та реконструкцію об'єктів промислового туризму; ✓ надання промисловим підприємствам певних преференцій за умови розвитку на їх базі промислового туризму; ✓ ремонт та реставрація будівель музеїв та об'єктів культурно-промислової спадщини; ✓ удосконалення діючої та створення нової туристичної інфраструктури; ✓ підтримання у належному стані доріг, маркування маршрутів, забезпечення їх необхідними вказівниками; ✓ облаштування місць масового відпочинку, створення відпочинкових і сервісних зон.
Недостатнє маркетингове просування туристичного продукту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ здійснення ефективної іміджевої та маркетингової політики, спрямованої на популяризацію промислового туризму в Україні; ✓ постійний моніторинг та оновлення інформації про туристичні ресурси, їх стан, заклади гостинності та розваги області.
Неналежний рівень обслуговування та якості надання туристичних послуг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ вивчення передового досвіду розроблення та запровадження стандартів обслуговування, адаптація отриманого досвіду відповідно до реалій розвитку країни; ✓ підвищення якості, комфорту та розширення асортименту туристичних послуг; ✓ осучаснення пропозиції послуг, що надаються музеями за рахунок введення нових методів та форм роботи, надання супутніх послуг тощо; ✓ підвищення якості підготовки фахівців та гідів;
Недостатній рівень менеджменту, інноваційного та кадрового забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розширення міжнародного співробітництва та обмін досвідом у сфері промислового туризму; ✓ підвищення професійного рівня кадрів в управлінні галуззю ✓ сприяння, заохочення та підтримання проєктів, ініціатив та стартапів.

Джерело: складено автором на підставі SWOT-аналізу.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку промислового туризму

Промисловий туризм, спрямований на відвідування як діючих промислових об'єктів, так і об'єктів промислової спадщини, може бути представлений на багатьох територіях України. Будівлі, кар'єри, шахти, унікальні споруди - все це може зацікавити туристів, які бажають отримати нові знання, враження, а також психологічне та естетичне задоволення. Проте процес перетворення звичайних об'єктів промисловості та промислової спадщини на туристичні «родзинки» потребує часу, коштів та відповідних знань. Тут можна звернутись за знаннями до країни Європейського Союзу, які вже мають значний досвід у формуванні та розвитку інфраструктури промислового туризму як окремої сфери туристичного бізнесу. І цей досвід Україна має використати для розробки Програми розвитку та повоєнного відновлення промислового туризму в Україні з визначенням пріоритетних напрямків. Звичайно, наразі не можливо точно визначити кількість пошкоджених та знищених об'єктів промисловості та ступінь їх пошкодження, підрахувати суму збитків, оцінити загальні втрати промислової і культурної спадщини, оскільки бойові дії ще тривають і відсутній доступ до окупованих територій. Проте основні перспективні напрямки розвитку, джерела фінансування, підготовку кваліфікованих кадрів, масовану маркетингову кампанію потрібно обмірковувати та готувати заздалегідь, не втрачаючи час потім.

Враховуючи закордонний досвід та зважаючи на реальний стан справ в сфері промислового туризму в Україні, далі запропоновано п'ять пріоритетних напрямків розвитку повоєнного промислового туризму з детальним обґрунтуванням вибору.

1. Розробка нових промислових маршрутів («бо є чим здивувати та зацікавити»)

Промислові туристичні маршрути, як основа індустрії промислового туризму, відіграють важливу роль у його становленні. Крім того, вони допомагають підтримувати економіку регіонів та сприяють розвитку туризму в тих місцевостях, де індустріальні об'єкти є головними, а іноді чи не єдиними, визначними пам'ятками. Туристичні маршрути приваблюють туристів, які приносять доходи місцевим підприємцям, готелям, ресторанам та іншим суб'єктам господарювання [67].

Для регіонів вони є поштовхом для розвитку туристичної інфраструктури та стимулом відкриття нових бізнесів. Також промислові туристичні маршрути сприяють розвитку місцевих громад, забезпечуючи робочі місця та додаткові прибутки для підприємств і місцевих жителів. Важливо забезпечувати якість та різноманітність маршрутів, що дозволить задовольнити і зацікавити туристів. Інтерес до промислових туристичних маршрутів може значно зрости за допомогою правильної маркетингової стратегії та промоції туристичного продукту [55].

Для туристів новий промисловий маршрут – це задоволення постійної потреби у нових, непередбачуваних враженнях. Ці враження та емоції є потужними мотиваторами для подорожей. Зазвичай, промисловий туристичний маршрут втілюється не тільки у створених людиною чи змінених нею об'єктах, природних формах, але і в тих сенсах, які в них закладені. Промислові маршрути дозволяють туристам розширити свої горизонти, відчутти атмосферу історичних та сучасних промислових об'єктів, побачити розмаїття технологій та виробничих процесів. Вони дозволяють отримати унікальні знання і враження, які не можна отримати із книжки або Інтернету. Крім того, промислові туристичні маршрути мають свої переваги, оскільки вони повсюдні, загальнодоступні, насичені пізнавальними елементами та є важливим засобом оздоровлення.

Отже, промислові маршрути не тільки задовольняють потребу туристів у нових враженнях, але й сприяють розвитку економіки та популяризації регіонів. Вони допомагають з'єднати минуле та сучасність, технології та культуру, створюючи непередбачувані та незабутні мандрівки.

Розробка нових цікавих промислових маршрутів та їх промоція є надзвичайно важливою справою для розвитку сфери промислового туризму України. Особливо тепер, коли багато відомих маршрутів або не функціонують або їх робота під питанням безпеки. Наприклад, найвідоміші екскурсії в соляні шахти Соледача: “Соляна симфонія”, “Таємниці підземного соляного світу” і “Феєрія солі”, на завод шампанських вин в Бахмуті, екскурсія до одного з найбільших електросталеплавильних комплексів Східної Європи “Інтерпайп Сталь” в Дніпрі, оглядова екскурсія на Запорізьку атомну електростанцію наразі неможливі, оскільки підприємства або зруйновані або знаходяться під окупацією або ж територія знаходиться під загрозою обстрілів. Тому після закінчення бойових дій, необхідно буде розробляти та впроваджувати нові маршрути, враховуючи нові реалії. Особливо це стосується Сходу та Півдня України.

Також слід продовжити роботу над Всеукраїнським маршрутом промислового туризму. Робота над його розробкою стартувала у 2017 році. Обговорення відбувалось під час Туристичного бізнес-форуму-2017, на засіданні круглого столу “Всеукраїнський маршрут промислового туризму: Чорнобиль та інші видатні пост/індустріальні дестинації України як місця Світової спадщини ЮНЕСКО”. Зокрема, до першого варіанту маршруту було включено найвидатніші промислові підприємства, музеї України, а також постіндустріальні об’єкти – Чорнобильська зона відчуження, Одеські катакомби, провалля над порожнинами шахт у Кривому Розі тощо [62],

Важливість розробки такого маршруту була зумовлена необхідністю долучитися до існуючої мережі Європейського маршруту індустриальної спадщини(ERIH) і розширити його на промислові об'єкти України, зміцнити імідж України як промислової держави. Ця мета не втратила своєї актуальності й сьогодні та буде доцільною і в повоєнний період.

2. Розвиток промислового туризму на базі закритих та занедбаних об'єктів гірничодобувної галузі («бо це актуально, важливо для економіки та громади мономіст»)

Час від часу в Україні піднімається питання розвитку промислового туризму на базі закритих та занедбаних об'єктів гірничодобувної галузі, проте до реалізації діло й досі не дійшло. Тут доцільно згадати світовий досвід, де якраз успішно вдалося втілити подібну ініціативу в життя. За кордоном вдалося переорієнтувати економіку в більш технологічне русло, при цьому віддавши данину поваги своєму індустриальному минулому і створивши робочі місця співробітникам "вимерлих" галузей. Такий досвід може бути надзвичайно корисним для України, адже в Україні десятиліттями без діла іржавіє величезна кількість покинутих шахт і заводів [67].

У Європі почали відмовлятися від використання вугілля для енергетики з середини минулого століття. В Німеччині цей процес був поступовим, і почався ще у 80-х роках. Остання шахта кам'яного вугілля була закрита в 2019 році, а шахти бурого вугілля готуються до закриття у 2038 році [46].

Після закриття шахт, відкрити територію Рейнсько-Рурського регіону, що знаходиться на території сучасної федеральної землі Північний-Рейн Вестфалія озеленили і перетворили на прогулянкові зони, а будівлі цехів і шахт –на музеї та культурні простори. Тим більше, що німецька цехова архітектура, переважно червоного кольору, - це окремий вид мистецтва, що своїм зовнішнім виглядом приваблює величезну кількість любителів атмосферних фото. Крім того, відкриття подібних туристичних і культурних об'єктів створило велику кількість нових робочих місць [68].

Подібний досвід є і в Польщі. Там також було здійснено реформування вугільної промисловості. Це призвело до закриття неефективних шахт та оптимізації персоналу, що спричинило обурення серед працівників. Однак, в Польщі знайшли альтернативний вихід, щоб не звільняти працівників - кожному шахтарю, який проробив 25 років, було надано можливість взяти відпустку на 5 років. З метою ефективного використання закриті шахти були перетворені на музеї [50].

Однак досвід Великої Британії, яка без програми соціальної підтримки населення цих міст і без альтернатив просто закрила вугільні шахти рішучим політичним рішенням — мав негативні наслідки. Закриття шахт було болючим для цих міст, супроводжувалось протестами і соціальною кризою. З огляду на це, стало зрозуміло, що варто врахувати соціальний фактор і передбачити програму відновлення як регіону, так і підтримки мешканців шахтарських моно-міст, економіка яких повністю пов'язана з видобутком вугілля [49, 53].

В Україні з часів здобуття незалежності, уряд намагався врегулювати питання реструктуризації вугільної галузі.. З часом сфера ставала все більш збитковою та потребувала значних дотацій. До 2021 року державні концепції і програми розвитку та реформування вугільної галузі не приносили очікуваних результатів і не передбачали вирішення соціально-економічних питань та диверсифікації місцевих економік. Ще до початку повномасштабного вторгнення 11 державних вугільних підприємств (яким підпорядковуються 33 шахти) були збитковими. На 2021 рік фінансові збитки склали 230 євро на тонну видобутого вугілля, сумарний обсяг збитків на 2020 рік становив 2,8 млрд гривень, а вже за перші дев'ять місяців 2021 року — 5,17 млрд гривень. Якщо підсумувати стан української вугільної галузі, то вона сама по собі згортається, але цей процес – неконтрольований і некерований [61].

Виходячи із ситуації що склалася, у вересні 2021 року держава нарешті визнала неминуче закриття шахт та ухвалила Концепцію Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на 2030 рік.

Вона передбачає трансформацію вугільних регіонів та перспективу закриття вугільних шахт у найближчому десятиріччі [64]. Також український уряд декларував готовність до повної відмови від спалювання вугілля до 2050 року, що було викладено у презентованій у січні 2020 року концепції зеленого переходу до 2050 року. У ній акцентувалось на єдиному векторі руху разом з Європейським Союзом, який офіційно проголосив дотримання Європейського Зеленого курсу задля подолання глобальної кліматичної кризи. Європейський зелений курс має амбітну ціль стати першим вуглецево нейтральним континентом до 2050 року, що передбачає повну відмову від використання вугілля [64].

Крім того, Україна стала частиною наступних ініціатив:

- В 2020 році Європейська комісія та інші міжнародні партнери створила «Ініціативу для вугільних регіонів із перехідною економікою на Західних Балканах та в Україні», що передбачає створення платформи для обміну досвідом щодо справедливої трансформації.

- Висновок кліматичних переговорів 2021-го року (COP26) — Кліматичний пакт Глазго — вперше включав питання відмови від вугілля. Зокрема, низка країн визначила кінцеву дату відмови від вугілля в енергетиці, приєднавшись до міжнародної коаліції Powering Past Coal Alliance. Так, українська делегація зазначала про плани відмови від вугілля у електрогенерації до 2035 року [64].

Проте через війну усе поставлено на паузу. Зараз через дії російської армії багато українських шахт зупиняються, руйнуються і навіть затоплюються. Станом на липень 2023 року в країні налічується 148 шахт в Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Львівській областях, з них 102 у державній власності, 67 з них розташовані на непідконтрольній Україні території. Відомо про щонайменше 10 затоплених шахт, які не лише більше не зможуть працювати, а й можуть становити екологічну небезпеку [64]. Тож до перемоги і повернення втрачених шахт необхідно спланувати, що країна із

ними робитиме та як саме переорієнтовуватиме діяльність вугільних регіонів у контексті повоєнного відновлення.

Крім того, в План Відновлення України закладено поступову відмову від вугілля у повоєнний час. А отже, незабаром матиме місце справедлива трансформація вугільних міст. Тож розвиток промислового туризму на базі закритих та занедбаних об'єктів гірничодобувної галузі впродовж наступних років буде надзвичайно актуальним та пріоритетним. І починати реновацію потрібно вже зараз не чекаючи закінчення війни, адже розробка проєктів та пошуки інвесторів потребують часу.

Хорошим прикладом раціонального використання закритих вугільних шахт та перетворення їх у корисний простір із залученням у туристичній сфері може стати пілотний проєкт «Підтримка структурних змін у вугільних регіонах України», який фінансує уряд Німеччини та реалізується GIZ Україна (Німецьке товариство міжнародного співробітництва, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit).

Основна мета проєкту – справедлива трансформація вугільної галузі на прикладі шахти «Великомостівська» ДП «Львіввугілля». Одним з напрямів зазначеної трансформації може стати створення туристичного об'єкта у вигляді туристичних підземних трас у закритій вугільній шахті. Цей проєкт знаходиться в стадії розробки та потребує відповідних інвестицій і реконструкції щодо можливості збереження шахти для відвідування туристами.

3. Реконструкція науково-технічних музеїв («бо музеї можуть бути сучасними та цікавими»)

За даними Міжнародної ради музеїв (ICOM), наприкінці ХХ ст. у світі було майже 20000 музеїв, де налічувалось більше 100000 працівників; за кожні 5 років кількість музеїв зростала на 10%, і до середини ХХІ століття їхня кількість досягне 50000. Хоча поняття “музей” у багатьох асоціюється з художнім музеєм, лише 7% усіх музеїв художні (три чверті з них розташовані в Європі та Північній Америці). Дослідження Institute of Museum Services

(США) показали, що у 90-х роках ХХ ст. у США 12% людей відвідували художні музеї, 24% – історичні, а 45% – технічні або науково-технічні музеї [39].

Науково-технічні музеї зазнали значної еволюції, розділяючи їх розвиток на три основні етапи, на кожному з яких з'явилися нові типи технічних музеїв. На початку розвитку технічні музеї були обмежені пасивними експонатами, які можна було тільки розглядати. В цьому типі музеїв акцентувалася увага на виставці історичних артефактів, які вже втратили свою функціональність. Цей підхід надавав можливість відвідувачам ознайомитися з історією розвитку техніки відповідно до її прогресу. На другому етапі розвитку технічні музеї представляли історію техніки в динамічному форматі. У цьому типі музеїв окремі експонати могли бути приведені до роботи, демонструючи їх функціональність у дії. Це дозволяло відвідувачам отримувати більш глибоке розуміння технічних процесів та впливу, який вони мали на суспільство. Однак, сучасний третій тип технічних музеїв пішов ще далі, створюючи дослідницький та взаємодійний досвід для відвідувачів. В таких музеях нерідко створюються спеціальні зони, в яких відвідувачі можуть безпосередньо так би мовити «поспілкуватися» з технологіями та пристроями. У такий спосіб вони допомагають розкрити та показати простим та доступним способом складні технологічні процеси та наукові концепції, що підвищує рівень наукової освіти та інтерес до науки серед відвідувачів. За допомогою інтерактивного обладнання та використання технології "розумних" експонатів в музеях можна створити багатогранний простір для пізнання, де відвідувачі можуть самостійно досліджувати об'єкти та явища. Важливим аспектом таких музеїв є також сприяння розвитку творчих здібностей, фантазії та критичного мислення у відвідувачів. Вони створюють сприятливу атмосферу для вивчення чи то розуміння наукових принципів та взаємодії з технологіями [42].

Сьогодні науково-технічні музеї представляють собою різноманітну групу музеїв, які присвячені розвитку технологій та науковому прогресу. Вони збирають, зберігають, вивчають та популяризують історію розвитку техніки,

творіння великих винахідників та науковців. В Україні музеї виконують функцію надання послуг суспільству і сприяють соціокультурному розвитку. На сьогоднішній день музеї є осередками освіти та забезпечують доступ до національної культурної та промислової спадщини для людей різних фахів та віку. Виробничі музеї також виконують важливу роль у промоції підприємств, які їх створили, оскільки вони одночасно є майданчиками для експонування виробів та технологій. Україна має безліч промислових підприємств з багатою історією, на території яких знаходяться пам'ятки промислової культурної спадщини, меморіальні комплекси, пам'ятники мистецтва та музеї підприємств. Науково-технічні музеї є важливою складовою частиною екскурсійних маршрутів у промисловому туризмі. При розробці таких маршрутів, особлива увага приділяється підприємствам і фірмам, що мають свої власні музеї [7].

Науково-технічні музеї, як і будь-які інші культурні заклади, безперечно відіграють важливу роль у збереженні індустріальної спадщини. Однак, на додаток до своїх основних функцій, такі музеї також повинні вирішувати економічні завдання, залучати фінансування та створювати додаткові можливості для поширення знань про свою діяльність. Один з ефективних способів досягти цих цілей - це продаж сувенірної продукції. Сувеніри - це не просто предмети на згадку про відвідування музею, а також засіб реклами. Тому, науково-технічні музеї повинні мати розширений асортимент сувенірів, що відповідає їхній специфіці та привертає увагу відвідувачів. Серед такої продукції можуть бути вироби з каміння, мініатюрні моделі, які детально показують робочу частину апаратів чи пристроїв, магніти, листівки зі зображеннями експонатів та інших цікавостей, які спонукатимуть відвідувачів повертатися знову і знову [39].

Усі ці заходи збільшують фінансові можливості науково-технічного музею, дозволяючи залучати додаткові кошти на підтримку його розвитку. Також вони допомагають підтримувати інтерес відвідувачів та впливають на формування позитивного іміджу музею і його партнерів. Завдяки розумному

підходу до організації продажу сувенірів, науково-технічні музеї можуть створити нові можливості для себе і вивести свою діяльність на новий рівень.

Враховуючи досвід відомих світових науково-технічних музеїв, для успішної роботи і розвитку музеїв в Україні необхідно виокремити, узагальнити та дотримуватись основних тез:

- ✓ науково-технічні музеї повинні мати цікаві та доступні для туристів експонати. Це можуть бути макети величезних машин або технологічних процесів, короткі відеоролики з демонстрацією роботи устаткування, а також інтерактивні експонати, які дозволяють випробувати на собі певні процеси або пристрої;
- ✓ важливим елементом науково-технічних музеїв є наявність високо кваліфікованих екскурсоводів, які вміють цікаво та доступно розповісти про історію підприємства, його досягнення та роль у розвитку міста;
- ✓ науково-технічні музеї мають бути привабливі для відвідувачів у всіх вікових групах. Тому важливо створити спеціальні екскурсії та програми для школярів та студентів, а також ігрові зони для дітей;
- ✓ музеї повинні активно працювати над приверненням уваги туристів. Це може бути здійснено за допомогою проведення тематичних виставок, концертів, майстер-класів та інших культурних заходів;
- ✓ науково-технічні музеї повинні бути доступними для всіх категорій відвідувачів, включаючи людей з обмеженими можливостями. Для цього необхідно забезпечити наявність пандусів, ліфтів та інших зручностей, що дозволяють безперешкодний доступ до всіх експозицій;
- ✓ науково-технічні музеї мають підтримувати співпрацю з іншими музеями та туристичними агентствами, для включення до програм екскурсій та рекламування своїх послуг;

- ✓ важливо також впроваджувати сучасні технології у роботі музею, наприклад, створювати онлайн-експозиції, які дозволяють відвідувачам досліджувати експонати на відстані, а також використовувати соціальні мережі для привернення уваги до своїх заходів та новин музею.

Втілення цих тез у реальність допоможе реконструювати, удосконалити діючі музеї та відкрити нові у відповідності до світових стандартів та сучасних вимог суспільства.

4. Популяризація стріт-арту («бо це не зупинити»)

Міський простір і туризм невіддільні одне від одного – культурні, природні, промислові об'єкти і ландшафти викликають інтерес для сучасного туриста. Промисловий та урбаністичний туризм кожен день все виразніше заявляє про себе та високими темпами набирає рис масового явища. Не останню роль в цьому відіграє і вуличне мистецтво. Деякі дослідження розглядають вуличне мистецтво як засіб оновлення міського простору, акцентуючи увагу на його поєднанні з зеленими зонами та роблячи акцент на використанні вуличного мистецтва як ресурсу для розвитку туризму. Ці об'єкти вуличного мистецтва призначені для відновлення та «б'ютифікації» публічних просторів, часто в рамках програм регенерації занедбаних територій [67].

Вуличне мистецтво допомагає наситити вже спорожніле місце колишнього промислового об'єкта символічним сенсом за допомогою артоб'єктів або механічних пам'ятників; провести економічні перетворення, спрямовані на модернізацію виробництва і іміджеву сторону компанії, або орієнтовані на урбанізацію колишнього промислового простору, наприклад в ритейл простір; перетворити заводські майданчики в об'єкти артіндустрії; зробити промислове місце спадщини ігровим полігоном для деяких урбаністичних течій; перетворити промислові зони в об'єкти промислового туризму як комерційного, так і соціального; віртуалізувати і зберегти як об'єкт культурної спадщини промисловий ландшафт [55].

Сучасному стріт-арті, відомому також як вуличне мистецтво, приписують походження від графіті, особливо через використання аерозольних фарб для створення перших вуличних малюнків. Однак, зараз це поняття стало набагато більш широким і включає різноманітні форми творчості, такі як мурали, мозаїки, світлодіодне мистецтво, шаблонне графіті, фотошпалери, стікер-арт, в'язане графіті та інші види.

Однак, у стріт-арті головним є не сама форма, а зміст або ідея роботи. Цей вид мистецтва може охоплювати широкий спектр тем, починаючи від простої індивідуальності або символу самого художника й до повідомлення про важливі соціальні чи політичні питання. Такі малюнки можуть стосуватись тем війни, свободи, нерівності, довкілля або будь-яких інших питань, які є важливими та актуальними для художника. Стріт-арт виступає як засіб самовираження для художників та можливість для комунікації з публікою, що робить його особливим і важливим видом мистецтва в наш час. Деякі роботи можуть перетворюватися на справжні шедеври мистецтва. Як приклад можна навести роботи англійського художника Бенксі: його графіті на стінах не лише не замальовуються, але навпаки забезпечуються захисним склом та охороняються.

Україна ще не повністю сприймає стріт-арт, і відношення до нього залишається суперечливим. Не кожен розуміє цей вид мистецтва, а іноді можна зустріти навіть негативне ставлення до нього. Тому вуличні художники часто не рекламують свою діяльність, працюють без широкої публічності, а фестивалі здебільшого проводяться в промислових районах або на окраїнах міст, щоб не турбувати місцевих мешканців і не отримати додаткову дозу негативних коментарів. Проте, не зважаючи на протиріччя, що існують в суспільстві, останнім часом все більше муралів (mural art) з'являється на стінах будівель. Створення муралів приносить естетичне задоволення та освіжає монотонну забудову. Також в Україні проводяться арт-фестивалі переважно у Києві, Дніпрі, Харкові та Одесі в рамках проєктів «City Art», «Dynamic Urban Culture Kyiv», «Mural Social Club», «Art United Us»,

«MoreThanUs», «Odessa Street Art Festival», «Animalbws», «Odessarium». «Mural Fest Dnipro», «Харків SmART Fest» та ін.

Для подальшого розвитку вуличного мистецтва та з метою уникнення конфлікту митців на мешканців міст необхідно дотримуватись деяких правил.

Прийняття рішення про створення об'єктів вуличного мистецтва, зокрема муралів чи міні-скульптур, повинно відбуватись з врахуванням думки місцевої громади. Це може бути здійснено шляхом проведення опитування серед мешканців, де вони мають можливість висловити свою думку щодо тематики та локації об'єктів, а також голосувати за їх створення. Такий підхід дає змогу громадам активно впливати на зовнішній вигляд свого міста та формувати його таким, яким вони його бачать.

Контроль та регулювання вуличного мистецтва має бути віднесене до компетенції департаменту з благоустрою території міста. Це дозволить забезпечити відповідність об'єктів вуличного мистецтва загальній концепції розвитку міста, а також дозволить контролювати їх якість та безпеку. Такий підхід сприятиме збереженню вуличного мистецтва як цінності для міста та запобіганню його незаконному розміщенню.

Крім того, об'єкти стріт-арту мають бути створені професіоналами, щоб вони були естетичними і змістовними. З метою покращення іміджу міста та приваблення туристів, місцева влада може створювати певні умови для розвитку контрольованого стріт-арту. Проте, це може призвести до "туристифікації міського мистецтва" (urban art touristification).

Також варто зазначити, що стріт-арт заходи є не тільки формою виразу, але й способом передачі емоцій. Музичні фестивалі та концерти просто неба сьогодні стали найбільш привабливими культурними подіями. Вони пропонують комбінацію акустичного та візуального спектаклю з великою кількістю звуку та світла, які мають надзвичайний вплив на аудиторію. Присутність живих артистів та важливих персон додає близькості, а сама культура події стає культурою дотику для публіки. А якщо додати трохи історії, це також створить можливість перетворити певні місця на об'єкти

пристрасної уваги туристів. Наприклад, проведення музичного фестивалю на руїнах Азовсталі з участю вітчизняних та всесвітньо відомих гуртів матиме величезне значення для просування України на міжнародній культурній та туристичній арені. Важливими заходами будуть проведення Євробачення, фестивалів "Zaxidfest" та "Бандерштат", які привернуть туристичні потоки з усього світу.

Тому при виборі пріоритетних напрямків промислового туризму у майбутньому варто пам'ятати, що вуличне мистецтво може значно сприяти популяризації нашої країни на світовій арені, навіть не менше, ніж дипломатична діяльність представників міністерства культури.

5. Зростання ролі солідарного промислового туризму («бо це наповнює туризм новими сенсами»)

Чим довше триває війна в Україні, тим більше з'являється людей, які мають потребу приїжджати до нашої країни із солідарною метою. Вони зовсім не пов'язані з дипломатією чи різними організаціями. Метою їх подорожі є посильна допомога та підтримка населення України. Звичайно цей вид туризму не може розглядатися як масовий, проте для подальшого відновлення українського туризму та відбудови країни таке партнерство буде відігравати важливу роль, оскільки в післявоєнний період буде потрібно значне фінансування не лише для туристичної галузі, а й для інших напрямків економіки.

Основна мета розвитку солідарного туризму у нашій країні полягає в узгодженні зусиль всіх зацікавлених сторін з метою підтримки розвитку культури та запобігання руйнуванню культурної та промислової спадщини України внаслідок повномасштабної військової агресії Росії (наразі понад 1200 об'єктів культурної інфраструктури було пошкоджено, десятки тисяч артефактів викрадено). Для досягнення цієї мети необхідно створити ефективну комунікаційну платформу, що об'єднає бізнес-середовище, громади, освітні установи, організації, державні інституції, грантодавців та представників міжнародної спільноти. Ця платформа сприятиме розвитку

солідарного туризму як новаторської концепції відродження туризму та підтримки територіальних громад у воєнний та повоєнний час в Україні.

Солідарний туризм – це інноваційний формат подорожей, який сприяє усвідомленій підтримці місцевих громад і локальних бізнесів. Наприклад, це відвідування регіонів, які пережили окупацію або екологічну катастрофу внаслідок війни. Тут важлива взаємодія з місцевим населенням: туристи мають можливість спілкуватися з місцевими жителями, дізнатися про їхні проблеми, а також підтримати місцеву економіку у будь-який доступний спосіб. Це може бути оплата обіду в ресторані чи кафе, купівля вхідного квитка для відвідання екопарку, використання продуктів місцевих виробників та ін.. Отримані кошти заклади використовують для відновлення своїх територій, виробничого обладнання та пошкоджених споруд або поповнення колекцій тварин.

Один з прикладів промислового солідарного туризму - дегустаційний візит на грибну ферму в Яблунівці. Хоча ця територія не була під окупацією, але ферма визначна тим, що на початку повномасштабної війни передала 60 тонн печериць на потреби ТрО. Туристи, що відвідують подібні локації, витрачають свої кошти на їхніх територіях і у такий спосіб надають необхідну підтримку бізнесу.

Солідарний туризм – це про наповнення новими сенсами та цінностями, які з'явилися у сучасному світі через жорстоку війну, поняття «Responsible Tourism», який декілька років назад запровадили на рівні UNWTO як туризм, який має величезну соціальну складову та передбачає відповідальне ставлення до подорожей і світу. Нещодавна промова генерального секретаря Всесвітньої туристичної організації Зураба Пололікашвілі підтверджує, що туристична спільнота підтримує Україну та її економіку у свій спосіб – подорожуючи.

Усвідомлення того, що відбудова туристичної галузі буде відбуватися в умовах жорсткого дефіциту фінансування в повоєнний період виводить солідарний туризм на новий рівень та може визначати його як перший та необхідний крок у напрямку відновлення туристичного потоку в умовах

закінчення війни. Тому необхідність вже зараз спонукати туристів відвідати Україну саме з метою солідарного туризму, звичайно як тільки це буде можливо з точки зору безпеки перебування в Україні - це основа нинішньої державної інформаційної та маркетингової стратегії в туризмі.

3.2. Впровадження нового маршруту промислового туризму.

Однією з головних складових успіху розробки нових маршрутів промислового туризму є аналіз попиту туристів і вивчення їхніх потреб. Важливо врахувати, які галузі промисловості є найбільш привабливими для туристів. Збір і аналіз статистичних даних та вивчення історії розвитку регіону дозволить визначити потенційно привабливі промислові туристичні маршрути [24].

Згідно за даними української та світової статистики в промисловому туризмі одним з найбільш популярних маршрутів є тури на кондитерські підприємства, особливо напередодні Різдвяних свят. Тож враховуючи даний факт, було розроблено новий туристичний маршрут «Карамельна подорож в країну Домінік», що на Полтавщині.

В першу чергу, дана екскурсія розрахована на дітей віком від 9 до 15 років (3-9 клас). Її також оберуть гості, які бажають дізнатися секрети з виробництва шоколаду та карамелі, торкнутися історії виникнення цих ласощів, а також отримати новий досвід з виготовлення солодошів. По-друге, через інтерактивність та постійну зміну локацій екскурсія не буде нудною.

За всіма правилами був розроблений портфель екскурсовода дитячої екскурсії.

Технологічна карта

Екскурсія розрахована на дитячу аудиторію, тривалістю 4 години. Тип туру – груповий. Мета екскурсії - культурно-пізнавальна, розважальна, дегустаційна

Завдання екскурсії. На базі кондитерської компанії ТОВ "ДОМІНІК Ко" познайомити екскурсантів з процесом виробництва шоколаду, печива та цукерок.

- Надати загальну інформацію про компанію.
- Надати інформацію про історію створення та розвитку підприємства.
- Надати інформацію про продукцію компанії та процес її виробництва.

Маршрут екскурсії. Побудований на основі розміщення виробничих потужностей підприємства.

Загальні організаційні послуги. Екскурсовод дотримується маршруту екскурсії, правил проведення автобусної екскурсії, веде екскурсантів за маршрутом для огляду обраних об'єктів відповідно до вказівок технологічної карти, дотримується правил безпеки екскурсантів.

Схема маршруту екскурсії:

м. Полтава, вул. Спаська,10, кондитерська фабрика, виробнича територія №1 -
 м. Полтава, вул. Решетилівська,2, виробнича територія №2 - кондитерські
 майстер-класи - м. Полтава, вул. Соборності,21, фірмовий магазин, рис. 3.1.

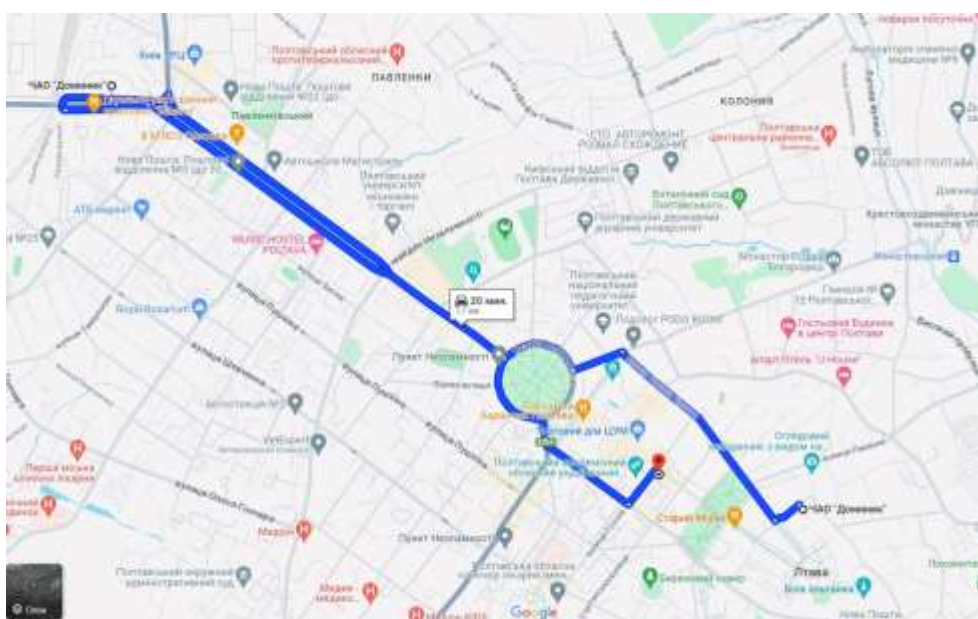

Рис. 3.1. Маршрут дитячої екскурсії (м. Полтава, вул. Спаська,10 - м.Полтава, вул. Решетилівська,2 – м. Полтава, вул. Соборності,21). Довжина маршруту – 7,1 км.

Джерело: складено автором за допомогою Google Maps.

Вступ.

Організаційна частина. Подання екскурсовода. Знайомство з правилами проведення екскурсії. План екскурсії. Довжина маршруту і час екскурсії.

Інформаційна частина. місцезнаходження кожного об'єкта, історія створення підприємства, цікаві факти про його цехи і продукцію.

Висновки.

Підведення підсумків екскурсії, коротке узагальнення побаченого.

Таблиця 3.1

Технологічна карта екскурсії

Маршрут	Місце зупинки	Час	Головні об'єкти відвідування	Організаційні вказівки	Методичні вказівки
0-1	м. Полтава, вул. Спаська	-----	-----	Зустріч екскурсантами 3	-----
1-2	м.Полтава, вул. Спаська, 10	1,5 год.	У відділі інструктажу – розповідь про історію кондитерської фабрики. Далі в спецодязі (халат, бахіли, шапочки) відвідування виробничої території №1 - цукерково-карамельного та борошняного виробничого цехів.	У призначений час всі повинні бути біля автобуса. Дотримуватися вказівок представників компанії	Метод розповіді та показу
2-3	м.Полтава, вул. Решетилівська, 2	2 год.	В спецодязі (халат, бахіли, шапочки) відвідування виробничої території №2 шоколадний виробничий цех; майстер-клас із виготовлення солодких ласощів, секрети і технології виробництва, "солодкий подарунок" усім учасникам екскурсії.	У призначений час всі повинні бути біля автобуса. Дотримуватися вказівок представників компанії	Метод розповіді та показу
3-4	м.Полтава, вул.Соборності,21	30 хв.	Відвідування фірмового магазину «Домінік». Різноманітна продукція фабрики - грильяж, цукерки, зефір, печиво, вафлі, пряники, мармелад, шоколад та ін.	Повернення додому.	Метод розповіді та показу

Джерело: складено автором.

Картка екскурсійного об'єкта

1. *Назва екскурсійного об'єкту:* виробнича територія №1 - цукерково-карамельний виробничий цех та борошняний виробничий цех.
2. *Місце знаходження:* м. Полтава, вул. Спаська, 10

3. *Час виникнення:* 1922р.

4. *Зовнішні ознаки, стиль характеристика:* історична будівля, яка з часом була модернізована. У 1980 році споруджено та введено в експлуатацію 5-поверховий корпус, обладнаний новим виробничим обладнанням.

5. *Коротка історія об'єкта. Його сучасна характеристика:* компанія була створена у 1922 році та отримала назву «Державна кондитерська фабрика». У роки німецько-радянської війни підприємство було евакуйоване до Прокоф'євська Алтайського краю, де працювало на потреби армії. У післявоєнні роки фабрика виготовляла переважно карамель та печиво. Домінувала ручна праця, і тільки у 1952 році карамельний цех був обладнаний двома напівмеханічними лініями. З 1960-х років розпочалася модернізація виробництва. Були введені в дію вафельний та мармеладний цехи, конвеєри і механізовані лінії, встановлені відливні машини безперервної дії. В результаті, асортимент продукції було розширено, на фабриці був освоєний випуск карамелі в загорнутому вигляді, а згодом — випуск помадкових, глазурованих і неглазурованих цукерок. У 1990-і роки на базі приватизованого підприємства створено відкрите акціонерне товариство «Полтавакондитер». У 2000 році підприємство розпочало співпрацю з інвестиційним фондом «SigmaBleyzer», в результаті якої споруджено новий виробничий корпус. У 2017 році підприємство ПрАТ «Полтавакондитер» перереєстровано як ПрАТ «Домінік» [61,66].

6. *Призначення і використання об'єкта:* виготовлення карамелі та печива. Проектна потужність виробництва: виробництво печива – 48 т/добу, місткість зберігання – 1 500 тон готової продукції, площа складу – 3 500 кв.м [61].

Картка екскурсійного об'єкта

1. *Назва екскурсійного об'єкту:* виробнича територія №2 - шоколадний виробничий цех.
2. *Місце знаходження:* м. Полтава, вул. Решетилівська, 2
3. *Час виникнення:* 2001 р.

4. *Зовнішні ознаки, стиль характеристика:* виробнича територія №2 - шоколадний виробничий цех розташована в промисловій зоні м. Полтави. Головна будівля компанії. Форма власності –приватна.
5. *Коротка історія об'єкта. Його сучасна характеристика:* ТОВ "ДОМІНІК Ко" - українська компанія з виробництва кондитерських виробів широкого асортименту, код ЄДРПОУ00382208 зареєстрована 27.08.2021р. Розмір статутного капіталу складає 31 826 522,00 грн. Вид діяльності за КВЕД 10.82 - Виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів. У ТОВ "ДОМІНІК Ко" зареєстровано 29 торгових марок та 17 ліцензій. Дохід за 2022р.- 638 511 000 грн, чистий прибуток за 2022р. - 53 749 000 грн, активи на кінець 2022р.- 474 323 000 грн, зобов'язання на кінець 2022р. 29 823 000 грн, кількість працівників станом на кінець 2022р. – 599 чол. На підприємстві здійснюється виробництво кондитерських виробів на трьох окремих виробничих лініях: шоколадний виробничий цех; цукерково-карамельний виробничий цех; борошняний виробничий цех [66].
6. *Призначення і використання об'єкта:* виготовлення шоколаду та шоколадних виробів. Проектна потужність виробництва шоколадних виробів складає 30 т/добу. Географія реалізації продукції дуже масштабна: Україна, країни Європи, Персидського залив, Південна Корея, країни СНД, Монголія [61].

Картка екскурсійного об'єкта

1. *Назва екскурсійного об'єкту:* фірмовий магазин «Домінік»
2. *Місце знаходження:* м. Полтава, вул.Соборності, 21
3. *Час виникнення:* 2010 р.
4. *Зовнішні ознаки, стиль характеристика:* фірмовий магазин ТОВ "ДОМІНІК Ко", розташований в центрі міста.
5. *Коротка історія об'єкта. Його сучасна характеристика:* сучасний, стильний заклад з реалізації кондитерських виробів та дегустації продукції, що розміщується в історичній будівлі.

б. *Призначення і використання об'єкта:* магазин займається роздрібною торгівлею продукції компанії, а саме шоколадом, печивом, цукерками.

Характеристика екскурсійних об'єктів

Виробнича територія №1 (м. Полтава, вул. Спаська, 10) - цукерково-карамельний та борошняний виробничий цехи.

У 1919 році було побудовано перший корпус підприємства, де у 1922 році була створена фабрика шляхом об'єднання маленьких карамельних майстерень «артілей» у фабрику. Артїлі – одноосібні домашні господарства з декількома найнятими працівниками – виготовляли в основному карамель і реалізували їх на ярмарках та ринках. Карамель готували у маленьких казанках на конфорках. Під час війни обладнання було евакуйоване, залишили тільки мінімум для випікання галет та сухарів для діючої армії. Після війни виробничі потужності зростали, і фабрика стала одним із масштабних виробництв України.

На сьогодні здійснено модернізацію обладнання. Борошняний цех відтепер обладнаний італійськими лініями фірми LASER з виробництва цукрового печива, печива з фруктовими наповнювачами, здобного печива та снекової продукції. Основними на дільниці є цукерково-карамельний та борошняний цехи. В асортименті безліч видів печива та карамелі [61,66].

Виробнича територія №2 (м. Полтава, вул. Решетилівська, 2) - шоколадний виробничий цех.

У 2000р. були залучені інвестиційні кошти американської компанії SigmaBleuzer, завдяки яким у 2001 році на вулиці Решетилівська, 2 були відбудовані нові сучасні виробничі цеха з виробництва шоколаду і шоколадних виробів на базі недобудованого поліграфічного комплексу. Наразі шоколадний цех обладнаний двома лініями швейцарського концерну BUNLER з виробництва шоколадних мас і плиткового шоколаду. У цеху все автоматизовано: спеціальна машина розливає шоколадну масу в форми, інша позбавляє її від зайвого повітря. У величезному холодильнику форми охолоджуються близько 30-40 хвилин при температурі від -7 ° С до -13

° С, після чого вже з'являється готовий шоколад. На відкритій ділянці виробництва, де панує неймовірний запах, можна побачити техніку, за допомогою якої плитки вибиваються з форм. А ще - металодетектор, який перевіряє шоколад на наявність ферропримесей - наприклад, залишків фольги. Якщо він щось виявив, такий шоколад "відбраковують" і він вирушає в спеціальний контейнер. Якщо ж перевірка була успішною, плитки відправляються в обгорткову машину [61].

Спеціально для екскурсантів тут підготовано нову серію шоколадних майстер-класів, які допоможуть не лише зазирнути за лаштунки кондитерського мистецтва і навчитися азам професії шоколатьє.

Фірмовий магазин «Домінік» (м. Полтава, вул. Соборності, 21)

У 2010 році в центрі міста відкрився перший фірмовий магазин компанії. У магазині широко представлений повний асортимент продукції: подарунковий преміум шоколад і шоколадні фігури, шоколад із символікою Полтави, різноманітне печиво, цукерки. Тут проходять дегустації кондитерських виробів. Вся продукція кондитерської фабрики продається за цінами виробника. А також в магазині можна зібрати солодкий подарунковий набір на власний смак [61].

Екскурсія розрахована на 25 чоловік. Розрахунок вартості екскурсії було проведено за певними критеріями, що наведені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Статті витрат на екскурсію

Статті витрат	Значення, грн
аренда автобусу, витрати на паливо та з/п водія	1000,00
екскурсійне обслуговування	500,00
страхування від нещасного випадку.	50,00 з особи
вхідні квитки на фабрику, які включають екскурсію цехами фабрики, майстер-клас, частування та подарунки	150 грн з особи

Джерело: складено автором.

Наступним необхідним кроком є визначення терміну, за який окупляться вкладені в розробку кошти. У нашому випадку, витрати на розробку туру окупаються з першою групою туристів, чисельністю не менше 25 туристів. Для достовірності отриманих даних потрібно обчислити рентабельність продажів створеного туру, яка розраховується за формулою:

$$РП = (TR-TC) / TR,$$

де РП - рентабельність продажів;

TR - виручка від продажів;

ТС - загальні витрати.

$$РП = 0,1334.$$

Таким чином, у загальному обсязі виручки частка прибутку складає 13,3%. Отже, екскурсія для 1 особи буде коштувати – 300 грн. Це означає, що даний тур повністю покриває свої витрати на створення / реалізацію і отримує прибуток.

Щодо ефективності екскурсії, слід зазначити, що в останні роки надзвичайно популяризуються тури на шоколадні та кондитерські фабрики в Україні та світі. Оскільки за статистикою 95% населення - ласуни, то майже кожна людина мріє не тільки поласувати різними смаколиками, а й побачити на власні очі, як ці шедеври з'являються на світло.

На жаль, точних даних екскурсійної діяльності у Полтавській області немає. Втім, очевидно, через прийнятну ціну та затребуваність напрямку, особливо напередодні Новорічних свят, екскурсія буде приносити прибуток, а також буде цікава для туристів, перш за все для дітей та родинного вікенду жителів Полтавщини та Харківщини.

ВИСНОВКИ

У роботі було вирішено науково-практичне завдання, спрямоване на поглиблення теоретичних та практичних основ дослідження промислового туризму. Також були проаналізовані особливості його розвитку в сучасних умовах в Україні та визначено пріоритетні напрямки розвитку в повоєнний період. Дослідження дозволило зробити кілька важливих висновків методичної, теоретичної, та практичної спрямованості за пунктами:

1. Визначено сутність промислового туризму, який було запропоновано розглядати як «активний вид туризму, який включає організацію групових чи індивідуальних турів або екскурсій та об'єднує відвідування діючих промислових підприємств, індустріальної спадщини та культурних заходів, з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення у вільний час».
2. На основі дослідження факторів, що впливають на розвиток промислового туризму, була удосконалена традиційна класифікація видів промислового туризму. Це важливий крок у систематизації та організації цього виду туризму.
3. Здійснено аналіз регуляторних актів, які визначають норми та правила для розвитку промислового туризму в Україні. Отримані результати дослідження показали, що існують певні проблеми та недоліки у цих документах. У подальшому, рекомендується переглянути та удосконалити існуючі нормативно-правові акти, встановити механізми контролю за дотриманням безпеки туристів та вжити додаткових заходів для підвищення ефективності цього контролю.
4. Проаналізовано закордонний досвід розвитку промислового туризму та обґрунтовано специфіку його розвитку в світі та Європі з виокремленням трьох етапів еволюції. В результаті дослідження встановлено основні світові тенденції та проблеми розвитку промислового туризму.

5. Здійснено оцінку забезпеченості території України об'єктами промислового туризму. За результатами можна зробити висновок, що майже всі регіони країни мають достатню кількість працюючих підприємств та об'єктів індустриальної спадщини, що можуть стати об'єктами туристичного інтересу.
6. Встановлено особливості розвитку українського ринку послуг промислового туризму. Український ринок послуг промислового туризму має свої особливості, серед яких вдосконалення інституційної адаптації законодавства, зростання рівня забезпеченості туристичними ресурсами, відповідність глобальним світовим тенденціям розвитку, проблеми руйнувань промислових об'єктів та релокації підприємств.
7. Визначено проблеми розвитку промислового туризму на основі проведеного SWOT-аналізу та запропоновано шляхи їх вирішення.
8. Грунтуючись на результатах оцінки стану, закономірностей та тенденцій розвитку світового та національного ринків послуг промислового туризму, було запропоновано 5 пріоритетних напрямків розвитку промислового туризму в повоєнний період: розробка нових промислових маршрутів, розвиток промислового туризму на базі закритих та занедбаних об'єктів гірничодобувної галузі, реконструкція науково-технічних музеїв, популяризація стріт-арту, зростання ролі солідарного промислового туризму.
9. Розроблено новий маршрут промислового туризму «Карамельна подорож в країну Домінік».

Отже, результати дослідження мають велике значення для подальшого розвитку промислового туризму в Україні. Вони дають змогу краще зрозуміти сутність цього виду туризму та визначають фактори, що впливають на його подальший розвиток. Крім того, вони сприятимуть підвищенню привабливості України для міжнародних туристів і розвитку туристичного обміну з іншими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України "Про туризм" від 15.09. 1995 р. № 324/95-ВР.
2. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. 1995. №25. Ст.191.
3. Афанасьєв О.Є. Промисловий туризм на Дніпропетровщині: напрями, перспективи та досвід використання / О.Є. Афанасьєв // Минуле, сучасне та майбутнє туризму Дніпропетровщини: матеріали обл. відкритої турист.-краєзнавч. конф. Д.: ДДЮЦМС, 2006. С.88-90.
4. Бейдик О.О. Індустріальна спадщина: світовий та національний вимір / О.О. Бейдик, В.І.Новикова // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Кривий Ріг, 1–4.10.2008). – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 24-29.
5. Божко Л.Д. Індустріальний туризм як нова форма туристичної поведінки та практики / Л. Д. Божко. – С. 146–153.
6. Горб, К.М. Індустріальна спадщина регіону: систематизація, проблеми, перспективи/К.М. Горб, Н.М. Дук, І.М.Суматохіна Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали Всеукр. наук. конф. Київ, 23 – 26 травня, 2007/Науковий вісник Інституту дизайну і ландшафтного мистецтва Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – Вип. 4. – К., 2007. – С. 80 – 84.
7. Горішевський П., Ковалів М., Мельник В., Оришко С. та ін. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв: Посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2005. 64 с.
8. Даль В.І. Тлумачний словник живої великоросійської мови / В.І. Даль. – СПб. ; М., 1882. – Т. III. – С. 498.
9. Зав'ялова М.В. Індустріальний туризм: регіональний аспект / М.В. Зав'ялова [Електронний ресурс] // Науковий журнал «Ефективна економіка». – 2015. - № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4066>

10. Казаков В.Л., Казакова Т.А., Завальнюк О.Й. Техногенний туризм у системі природокористування // Екологія і раціональне природокористування: Зб. наук. праць Сумського держ. пед. ун-ту. 2006. 244с.
11. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту - перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства: Мат. II міжнар. наук. конф. Кривий Ріг, 2005. С.124-127.
12. Казакова Т.А. Про питання до змісту техногенного (промислового та індустріального туризму) / Т.А. Казакова // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства : зб. тез міжвуз. наук. конф. – Умань : УДАУ, 2009 – С. 79–81
13. Колосінський Є. Ю., Колосінська Н. І. Концепція розвитку промислового туризму в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. № 2 (53). 2012. С. 76-79.
14. Крачило М.П. Географія туризму / М.П. Крачило. – К. : Вища школа, 1987. – 208 с.
15. Крачило М.П. Економічні аспекти розвитку туризму в Україні в контексті світового досвіду / М.П. Крачило // Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. Ч.І. – К.: Косів, 2012. – С. 14-21.
16. Кулеш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. 2012. №16. С.109-114.
17. Кулеш В. Дослідження попиту та виявлення перспектив розвитку промислового туризму в Донецькій області / В. Кулеш // Вісник ДІТБ. 2011. №15.
18. Мешко Н.П., Карплюк К.В. Розвиток промислового туризму як напрям у міжнародному туристичному іміджі Дніпропетровського регіону. Вісник

- Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». 2015. Вип.7. С. 40–47.
19. Міжнародні документи: [конвенції, хартії, рекомендації з питань охорони культурних цінностей] // Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / редкол.: Ю. П. Богуцький, М. І. Яковлєв, М. М. Яковина та ін. ; Ін-т культурології Акад. мистецтв України. – К., 2009. – С. 220–360.
 20. Пацюк В.С. Індустріальний туризм і перспективи його розвитку в Україні. Наукові записки Вінницького ДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія. 2008. Випуск 15. 55 с.
 21. Пацюк В.С. Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя //Автореф. дис. ... канд. географ. наук : 11.00.02. – Київ. – 2011. – 24 с.
 22. Пацюк В.С. Фактори розвитку туристичної індустрії промислового міста / В.С. Пацюк // Матеріали наукової конференції (м.Київ, 24 - 25 жовтня 2007 року). – К.: ВГЛ «Обрії», 2007. – С.111–114.
 23. Пендерецький О.В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення / О.В. Пендерецький. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. 225 с.
 24. Писаревський І. М. Планування та організація туристських маршрутів: Підручник / І. М. Писаревський. М. В. Тонкошкурі Харк. нац. акад. міськ госпва. -Х. : ХНАМГ. 2012. - 304 с
 25. Пендерецький, О.В. Промисловий туризм в Україні: стан, перспективи розвитку [Текст] / О.В. Пендерецький // Український географічний журнал. Інститут географії НАН України. – № 3. – 2010. – С. 48 – 51.
 26. Поливач, К.А. Історико-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених міст України [Текст] / К.А. Поливач // Укр. геогр. журн. – 2005. – № 1. – С. 55 – 62.
 27. Сардак С.Е., Власов Є.І. Розвиток індустріального туризму в Європі // Економіка і суспільство. Вип.19. 2018. С.81-87.

28. Свірідова Н.Д. Індустріальний туризм: теоретичні аспекти / Н.Д. Свірідова // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 10. – С. 8-15.
29. Суматохіна, І.М. Індустріальна спадщина в екстремальному туризмі / І.М. Суматохіна, О.В. Павленко // Наукові записки Вінницького державного пед. університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 219 – 225.
30. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970– 1980. – С. 28.
31. Сорочан В. Систематизація підходів до розуміння сутності поняття «промисловий туризм» / В. Сорочан, В. Хорольський // Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр. – Кривий Ріг: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2015. – Вип. 38. – С. 86-93.
32. Сорочан В.О. Аналіз ринку послуг промислового туризму в Україні. Актуальні проблеми економіки 2015. № 12. С. 136–145.
33. Сорочан В.О. Визначення етапів розвитку промислового туризму / В.О. Сорочан // Глобальні та національні проблеми: електронне наукове видання. – 2014. – Вип. 2. – С.139-142.
34. Сорочан В.О. Визначення сутності промислового туризму / В.О. Сорочан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 11. – С.41-44.
35. Сорочан В.О. Методологічні аспекти вивчення промислового туризму / В.О. Сорочан // Актуальні питання розвитку туризму: матер. наук.-практ. семінару, 26-27 лютого 2015 р. – К.: Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. – 2015. – С. 15-16.
36. Сорочан В.О. Передумови розвитку промислового туризму / В.О. Сорочан // Економіка і управління в умовах глобалізації: матер. IV міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 21 травня 2015 р. – Кривий Ріг: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2015. – С. 137-139.

37. Чередниченко О. Ю., Чередниченко А. О. Можливості та перспективи розвитку індустріального (промислового) туризму у Східному регіоні України. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2009. № 28. С. 71-74.
38. Azevedo A. Image transference from product branding to place branding: the case study of Marinha Grande mGlass / A. Azevedo // *International Review on Public and NonProfit Marketing*. – 2004. – 1(2). – P.101-111.
39. Dirk Schaal, *Museums and Industrial Heritage: History, Functions, Perspectives*, in: Heike Oevermann and Harald A. Mieg (eds), *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses*, London: Routledge, 2015, pp. 146–153.
40. Dodd Tim and Véronique Bigotte. *Perceptual Differences Among Visitor Groups to Wineries* // *Journal of Travel Research*. – 1997. – 35(3). – 46-51.
41. Feng R.X. et al. *Industrial Tourism: Opportunities for City and Enterprise*. Taylor & Francis. 2016. 242 p.
42. Greg Dickinson, Carole Blair and Brian Ott, *Places of Public Memory: The Rhetoric of Museums and Memorials*, Tuscaloosa. University of Alabama Press, 2010.
43. Harris F. *From the Industrial Revolution to the heritage industry* / F. Harris // *Geographical Magazine*. – 1989. - №1. - P. 38-42.
44. Hospers G. J. *Industrial heritage tourism and regional restructuring in the European Union* : *European Planning Studies*, 2002. No 3. P. 397–404.
45. Jörn Rüsen, *Industriedenkmale und Geschichtskultur im Ruhrgebiet*, y: *Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur* 2 (1998), с. 4.
46. Klaus Tenfelde, *Sozialgeschichte der Bergarbeiterschaft an der Ruhr im 19. Jahrhundert*, Bonn: J.W.H. Dietz, 1977.
47. Macionis, Niki (1996), «Wine Tourism in Australia», in *Tourism Down Under II: Towards a More Sustainable Tourism*, Conference Proceedings, Geoff Kearsley, ed., pp. 264–286, Dunedin, New Zealand: Centre for Tourism, University of Otago.

48. Maccannel D. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class* / D. Maccannel. – New York: Schocken Books, 1976.
49. Mathias, Regine. *Regional Identity in the making? Industrial Heritage and regional identity in the coal region of Northern Kyūsū in Japan* // *Industrial Heritage and Regional Identities...* Pp. 136-167
50. Németh, Györgyi. *Contested Heritage and Regional Identity in the Borsod Industrial Area in Hungary* // *Industrial Heritage and Regional Identities...* Pp. 95-118.
51. Otgaar A. *Industrial Tourism: Where the Public Meets the Private* / A. Otgaar. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), 2010. 272 p.
52. Otgaar A.H.J. *Industrial Tourism: Opportunities for City and Enterprise* / A.H.J. Otgaar, L. van den Berg, C. Berger and R.X. Feng. – Aldershot: Ashgate, 2010.
53. Schmidt D. *Industrie-Tourismus: Möglichkeiten and Grenzen einer Anwendung auf ausgewählte Gemeinden der Landkreise Coburg, Kronach und Lichtenfels, Bayreuth. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung*, 1988. 363 p.
54. Soyez D. *Industrietourismus* / D. Soyez. – *Erdkunde*, 40,1986.–P.105–111. 189
55. Soyez D. *Kulturtourismus in Industrielandschaften* / D. Soyez. – In Becker, C. & Steinecke, A., eds. *Kulturtourismus in Europa: Wachstum ohne Grenzen*, ETIStudien, 2, Trier, 1993. – P. 40-63.
56. Stefan Berger and Paul Pickering, *Regions of heavy industry and their heritage — between identity politics and ‘touristification’. Where to Next?*, in: *Industrial Heritage and Regional Identities* / Ed. by Christian Wicke, Stefan Berger, and Jana Golombek. Routledge, 2018. Pp. 221-233.
57. Swarbrooke John. *The Development and Management of Visitor Attractions* / John Swarbrooke. – Oxford: Butterworth Heinemann, 1995.
58. UNESCO Culture. *World Heritage Centre* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://whc.unesco.org/en/>

59. 27 покинутих міст-привидів по всьому світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tutkatamka.com.ua/nathnennya/zhittya/27-pokinutih-mist-prividiv-po-vsomu-svitu/>.
60. KSE Institute. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/>.
61. Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.wikipedia.org/wiki/>.
62. Всеукраїнський маршрут індустріального туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric>.
63. Державне агентство розвитку туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/>.
64. Справедлива трансформація: як поліпшити життя у місті, яке залежало від однієї галузі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecoaction.org.ua/zhyttia-u-misti-vuhillya.html>.
65. Статистична інформація / Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
66. Статистичні інформація ТОВ "ДОМІНІК Ко". [Електронний ресурс]. – Реж. доступу: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/00382208/
67. Сучасні тенденції розвитку туристичної діяльності в галузі індустріального туризму за кордоном. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/statti_ukr/industrialnyj-turyzm-za-kordonom.htm.
68. Україні на замітку: як Німеччина дала другий шанс покинутим шахтам і заводам завдяки туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/tourism/impression/industrialniy-turizm-v-nimechchini>.
69. Чорнобильський туризм. Із зони відчуження – в зону відродження і навпаки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/ievhen_hladun/503236_chornobilskiy_turizm_iz_zoni.html
70. Європейський маршрут індустріальної спадщини (ERIH) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.erih.net/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація об'єктів промислового туризму за даними ЮНЕСКО

Група	Назва
I	Об'єкти комплексного промислового освоєння – промислові міста і селища, промислові ландшафти
II	Гірничорудні вироблення і шахти, що супроводжує їх інфраструктура, що формуються ними ландшафти
III	Галузеві заводи і фабрики з супроводжуючою їх інфраструктурою
IV	Гідравлічні та гідротехнічні споруди і супроводжуюча їх інфраструктура
V	Транспортні об'єкти та об'єкти зв'язку з супроводжуючою їх інфраструктурою
VI	Підприємства громадського призначення
VII	Інфраструктура бєллігеративних ландшафтів
VIII	Аграрні форми природокористування
IX	Аграрні поселення, створювані в результаті аграрного природокористування культурні ландшафти
X	Об'єкти, що представляють інфраструктуру традиційних форм і способів етнічного локального природокористування
XI	Об'єкти, що їх репрезентують історичні факти расової та національної нетерпимості, трудової експлуатації, зведені в масштаби промислової діяльності
XII	Інші об'єкти специфічної промислової діяльності людини

Джерело: складено автором за матеріалами електронного ресурсу [57].

Перелік діючих туристичних об'єктів на ринку промислового туризму в розрізі областей України, в т.ч. головних об'єктів промислової спадщини станом на початок 2022 року

Область	Найменування об'єкту промислового туризму
Вінницька	ТОВ «Промавтоматика Вінниця», підприємство з переробки вторинної сировини “Еко-Сервіс”, музей авіатехніки, музей Вінницького трамваю, музей гончарного мистецтва ім. О. Луцишина, музей ретро-техніки «Автомотовелофоторадіо», виробнича фірма «ПАНДА» (торгова марка «КАРАВАН»), ПАТ "Вінницяхліб", Вінницька кондитерська фабрика «Roshen» та фонтан Рошен, завод фруктових концентратів і вин «Солодка мрія», центр ремісництва с Клембівка, заводи-костели в Краківцю і Тиврові, млин 1881 р. в Дашеві, вапнярки біля села Рів на Жмеринщині, цукроварня з 1845 р. в Корделівці, ТОВ "Вінницька птахофабрика" м. Ладижин.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Вінницькій області -18 одиниць.	
Волинська	Музей історії сільського господарства Волині – скансен, фабрика іграшок ЧП «Тигрес», фабрика солодоців «Ласка», ПАО «Автомобільна компанія «Богдан Моторс», ООО «Павловський пивоварний завод», М'ясна фабрика "Віо-Захід", ТОВ «Луцька картонно-паперова фабрика», міжнародна компанія Modern-Expo Group.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Волинській області -8 одиниць.	
Дніпропетровська	Завод "Данон Дніпро", завод соків та напоїв “Ерлан” (ТМ “Біола”), шахти “Більшовик”, “Батьківщина”, Інтерпайп НИКО-ТЬЮБ, Інтерпайп СТАЛЬ, Інтерпайп НМТЗ, «Агро-Союз» (молочне виробництво), кондитерська фабрика «АВК», «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат», «Вільногірський гірничо-металургійний комбінат», Дніпродзержинський металургійний комбінат, завод «Южмашавіа», завод ім. Петровського, завод ім. Карла Лібнехта, друкарня Арт-Прес, Дніпропетровська паперова фабрика, поролоновий завод, кар'єр "ПГЗК" м. Кривий Ріг, Північний ГЗК м. Кривий Ріг, Центральний ГЗК м. Кривий Ріг, НКЦ КЗРК з відвідуванням навчальної шахти, Криворізький Геолого-мінеральний музей, вокзал в Синельниковому, музей історії підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», музей залізничної слави Криворізького регіону відокремленого структурного підрозділу «Криворізька дирекція залізничних перевезень» ДП «Придніпровська залізниця», музей історії Локомотивного депо відокремленого структурного підрозділу «Криворізька дирекція залізничних перевезень» ДП «Придніпровська залізниця», музей трудової слави ПАТ

	«Інгулецький ГЗК», музей трудової слави ПАТ «Центральний ГЗК», музей трудової слави ПАТ «Північний ГЗК», скансен «Музей гірничої техніки» ПАТ «Північний ГЗК», музей історії та трудової слави авіаційного коледжу НАУ, скансен «Парк літаків радянського періоду», геологічний скансен в парку ім. Газети Правда, музей бойової та трудової слави шахти «Родіна» ПАТ «Криворізький залізорудний комбінат», геологічний скансен в Першотравневому кар'єрі ПАТ Північний ГЗК.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Дніпропетровській області -36 одиниць.	
Донецька	Артемівський завод шампанських вин, Соляна шахта (м. Соледар), пивзавод “Сармат”, кондитерська фабрика “АВК”, ДМЗ, ЗАТ «Виробниче об'єднання «Конті» м. Костянтинівка, НКМЗ, СКМЗ, ВАТ «Азовмаш», ЗАТ «Енергомашспецсталь» м. Краматорськ, Артемівський завод «ВІСТЕК», Дружківський завод газової апаратури «Грета», АПК Інвест м. Красноармійськ, ЗАТ «Український бекон» м. Костянтинівка, ВАТ «ММК ім. Ілліча» м. Маріуполь, ВАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», ВАТ «Електросталь» м. Курахове, Краматорський ювелірний кластер, ПрАТ «АРТВАЙНЕРІ» («Artwinery»), ПрАТ «ВІСТЕК», ТОВ «Завод кольорових металів», ПрАТ «Фітофарм», ТДВ «СІНІАТ», ТОВ НВП «ES Полімер», музей історії НКМЗ.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Донецькій області – 24 одиниці.	
Житомирська	ПрАТ «Житомирська панчішна фабрика», ТОВ «Кромберг енд Шуберт Житомир», виробництво органічної молочної продукції «Органік Мілк», музей фарфору, ПАТ «Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес», ПАТ «Малинський каменедробильний завод», ПрАТ «Малинська паперова фабрика – Вайдман», ПрАТ «Фабрика Мрія» виробництво меблів з лози, кондитерська фабрика «Житомирські ласощі», музей історії пожежної справи, паровий млин (Нова Чорторія), Моїсеївське родовище титану, ПАТ «Житомирський маслозавод» - компанія «Рудь», ТОВ «Рихальський завод сухого молока», ПАТ «Лезниківський кар'єр», ТОВ “Ферпласт Україна”, Євроголд Індастріз ЛТД.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Житомирській області – 17 одиниць.	
Закарпатська	ТОВ “Україн Абітекс”, “Мукачівська швейна фабрика”, “Новітекс”, “Мільтекс-Україна”, “Сандерс-Виноградів”, “Хох-Берег” ЛТД, ПАТ “Мукачівська трикотажна фабрика “Мрія”, ВТШП “Копанські джерела”, ПАТ “Ужгородська швейна фабрика”, ПАТ “Троно-Текс”, Селиська сироварня, завод «Чизай» (м. Берегово), гребля на р. Тересля, центр лозоплетіння с. Іза, центр вишивки скатертин і рушників с. Мукачеве, центр народного декоративного розпису с. Мукачеве, Ужгородський Коньячний завод, ферма «Карпатський буйвол», ТОВ «Джейбіл», виноробний комплекс "Чизай", винзавод "Леанка", винарня Олександра Ковача, винний підвал сім'ї Шош,

	видобування кам'яної солі у селищі міського типу Солотвин Тячівського району, озеро Кунікунда.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Закарпатській області – 19 одиниць.	
Запорізька	Дніпро-ГЕС, СІРНЕ ГОСПОДАРСТВО "ФАЙНА ФЕРМА", ФАБРИКА СВІЖОЇ КАВИ ISLA, "ЛУСКУНЧИК - СМАКУНЧИК", ФАБРИКА ПОРЦЕЛЯНИ, МЕТЕОСТАНЦІЯ, магазин-фабрика «Веселі карамелі», ВАТ «Запоріжжюкс», Запорізький автомобілебудівний завод, кафе-пекарня «Пряня», підприємство з очищення води «Аква Фонтана», завод безалкогольних напоїв «Ярило», хлібопекарня ПП «Урожай», завод «Прогрес», музей техніки «Мотор-січ», музей прикладної кераміки «Антика», Запорізька АЕС, галерея ляльок, музей історії зброї, музей техніки «Фаєтон», музей техніки або музей двигунів, ЛГЗ «Горілка Хортиця», ПАТ «Запоріжсталь», музей судноплавства, інжинірингова компанія «ІНФОКОМ ЛТД», компанія Delta-Food.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Запорізькій області – 26 одиниць.	
Івано-Франківська	Солеварня в Долині Віадук, вокзал в Ворохті, пивоварний завод Івано-Франківська, ткацький промисел у Косові, Косівський музей народного побуту, центр народного декоративного розпису с. Коломия, центр народного декоративного розпису с.Ворохта, центр гончарства Косівського району, центр гончарства с. Пістинь, центр виготовлення музичних інструментів с.Космач, майстерня вишиванок с. Космач, тунелі і мости в Яремчому, Карпатський трамвай, млин в містечку Більшівці, фермерське господарство «Агроекотехнології» с. Олеша, завод LEONI, Івано-Франківський хлібокомбінат, АТ «Івано-Франківський локомотиворемонтний завод», музей нафтопромислів у Галичині, ферма «Зелений Яр» с. Микуличин, «Гуцульська сироварня» с. Яворів (присілок Петричів), «Вікінги Карпат» с. Шевченкове, медоварня «Чорна бджола», музей родинних професій, молочна ферма Прикарпаття «Мукко», соляні шахти м. Калуша (Домбровський кар'єр), грязьовий вулкан, що в с. Старуня Богородчанського району, управління магістральних газопроводів «Прикарпаттрансгаз», фірма Тикаферлюкс.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Івано-Франківській області – 29 одиниць.	
Кіровоградська	ЗАВОД «ВЕКА УКРАЇНА», «Новоукраїнський гранітний кар'єр», ТОВ «Новоукраїнський комбінат хлібопродуктів», ТОВ «Три Стар» виробництво халви, ферма"Лісова коза".
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Кіровоградській області – 5 одиниць.	
Київська	Державний музей іграшки, державний музей авіації України імені О.К. Антонова, музей популярної науки і техніки «Експериментаніум», музей води, музей історії туалету, музей телебачення, музей пожежної справи, Державний політехнічний

	музей, Ajax Systems, компанія «Фармак», ТМ «Яготинське для дітей», завод Heavy Metal, компанія P&G, ТОВ «Пьотінгер Україна» ТМ КОРСА, завод-фракціонатор з виробництва препаратів із плазми донорської крові людини ТОВ «БІОФАРМА ПЛАЗА», київський філіал пивзаводу Carlsberg Україна, Чорнобильська зона відчуження, завод «Coca-Cola», фабрика «Roshen», водяний млин в селі Синява, хлібзавод «Кулиничі», завод «Галактон», будівельна компанія «Київ-Паркан», завод «Росинка», пивоварний завод «Оболонь», фабрика ялинкових іграшок с. Клавдієво, фабрика ялинкових іграшок с. Луб'янка, завод «Інтелект-До», косметика Арго, ТМ «Еталон» (виробництво води), Коростишівські кар'єри, компанія «Мономах», кондитерська майстерня «Квартет», ВАТ «Геркулес», осетрова ферма «Осетр», ферма «Чубинський страус», Ясногородська страусина ферма, Київський телецентр, квітництво "Камелія", медоварня «Медовий Спас» в Броварах, підземний Хрещатик, підземний Подол, лабіринт Аскольда, вокзал Лук'янівка під землею, підземний каскад.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Київській області – 45 одиниць.	
Луганська	ТОВ «Сватівське масло» м. Сватове, скляний завод, технопарк «Рудник».
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Луганській області – 3 одиниці.	
Львівська	Львівський музей шоколаду, копальні нафти в Бориславі, закинута військовий аеродром під Стриєм, ЗАТ Галичина-Нова (виробництво фруктових соків), Трускавецький завод мінеральних вод, Моршинський завод мінеральних вод «Оскар», Львівська копальня кави, Кондитерська фабрика «Світоч», музей пивоваріння, родовища торф'яних грязей Великого Любена, родовища торф'яних грязей Немирова, родовища торф'яних грязей Черча, родовища торф'яних грязей Костинців, родовища торф'яних грязей Черешеньки, родовища торф'яних грязей Шкла, центр розпису кераміки с.Гавареччина, млин в Смереківці, плавильня заліза в карпатському Майдані, сучасний музейно-культурний комплекс «Львіварня», ферма Tante Snails, ферма «Шеврет», солеварний завод в Дрогобичі, завод компанії «ТрейдКомІнвест» (ТМ Екобетон), Львівський бронетанковий завод, виробництво «Ензим», ферма «Західний равлик», фермерське господарство «Файна Вегу», молочна ферма Прикарпаття «Мукко», калійні шахти м. Стебника.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Львівській області – 29 одиниць.	
Миколаївська	Південноукраїнський енергокомплекс, що складається з Південноукраїнської АЕС, Ташлицької гідроакумулюючої електростанції та Олександрівської гідроелектростанції, винзавод «Коблево», Первомайськ: залізничний міст, завод «Зелений Гай», компанія «Сандора», Баштанський сир-завод, суднобудівний завод ім. 61 комунара, ПАТ «Суднобудівний завод «Лиман», ПП «Вікі» виробництво кетчупів, майонезів, складних соусів і гірчиці за власним фірмовим рецептом, компанія «Домашня випічка», ТОВ «Трієра Шипярд»

	(будівництво малих суден, яхт, катерів), музей шоколаду «АВК», устрична ферма “Устриці Скіфії”, фермерське господарство "Пан Равлик", винарня "Бейкуш", сімейна “Виноробня Сливино”, музей ракетних військ стратегічного призначення, Миколаївський музей суднобудування і флоту.
Загальна кількість діючих об’єктів промислового туризму у Миколаївській області – 20 одиниць.	
Одеська	Infomir 3D Printing, Одеський морський порт, винзавод «Шабо», Одеський коньячний завод, завод Таїровських вин с. Таїрове, ТОВ «Балтський молочно-консервний комбінат дитячих продуктів», ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування», ТДВ ІнтерХім, музей морського флоту України, музей Одеського морського порту імені Ф. де Воллана, музей якорів, компанія Шустов і музей коньячної справи Шустова, фермерське господарство "Пан Білан", Одеські катакомби, Воронцовський маяк, Одеська кіностудія і музей кіно, центр культури вина, що об’єднує діюче виробництво, стародавні винні підвали, експозиції сучасного мистецтва, також музей вина та виноробства, ну і, звичайно, дегустаційний зал, виноробня "Маркіз де Лакарен", винарня "Колоніст", винарня Grande Vallee.
Загальна кількість діючих об’єктів промислового туризму у Одеській області – 21 одиниця.	
Полтавська	Компанія «Лукас», ТОВ «Прем’єр Сокс», ПрАТ «Хорольський механічний завод», Ферма “Лісовий равлик”, Полтавський завод медичного скла, ТОВ «Новооржицький цукровий завод», що входить до агропромхолдингу «Астарта-Київ», ТОВ «Оksamит», музей олії, музей ляльки-мотанки, музей рушника, музей пива та самогону, ТОВ «Глобинський переробний завод», ТОВ «Глобинський м’ясокомбінат», ТДВ «Диканський комбікормовий завод», СТОВ «Воскобійники», молочний комплекс ТОВ «Білагро», ТОВ «ПОЛТАВАПЛЕМРЕСУРС», ПрАТ «Полтаваплемсервіс», молочний завод ТМ «Гармонія» в м Лубни, ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод», музей українського гончарства (с. Опішня), Решетилівська майстерня художніх промислів, рудовидобувний кар’єр Полтавського гірськогосподарського комбінату (Ferrexpo Poltava Mining), центр ткацтва, килимарства та вишивки, с. Решетилівка, Пат «Полтавакондитер», ТОВ «Креміль-кондитер», ТОВ «Лубенський молочний завод», ПАТ «Миргородський завод мінеральних вод», ПАТ «Фірма "Полтавпиво».
Загальна кількість діючих об’єктів промислового туризму у Полтавській області – 29 одиниць.	
Рівненська	ПП «Демидівський консервний завод», ТОВ «Торговий дім «Західна молочна група», Рівненська АЕС, равликова ферма «VERBARAVLYK2020», Рівненський льонокомбінат ТМ GOLDI, музей ковальського мистецтва “Ковальські витребеньки”, музей фотографії, ТОВ «Свиспан Лімітед», ПрАТ «Костопільський завод скловиробів», ПП «Експерт-Рівне-Земля», ПрАТ «Вераллія Україна», фабрика одягу «ФІЛ ЕНД ФЛАЙ», виробника одягу – компанія «Garne».

Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Рівенській області – 13 одиниць.	
Сумська	ТОВ «Кусум Фарм», компанія «Фармак», ДП «Сумський комбінат хлібопродуктів», центр ткацтва с. Кролевець, центр гончарного мистецтва с.Межиріч, Ворожба: прегарний вокзал, ТОВ «Сумська м'ясна компанія», АТ «Технологія», завод та музей підприємства «Горобина», музей шоколаду, «Монделіс Україна» — українське підприємство, що входить до групи компаній Mondelēz International, музей історії грошей, перший музей посуду.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Сумській області – 13 одиниць.	
Тернопільська	Компанії Eleek, ТМ "Семеро козенят", ТзОВ "СЕ Борднетце-Україна", фабрики Bassa, Тернопільський молокозавод «Молокія», фабрика ялинкових іграшок, Тернопільський пивзавод, музей шоколаду «АВК», ТОВ «Агрофуд», центр ткацтва та килимарства у Підволочиському районі, центр ткацтва та килимарства у Збаразькому районі, центр ткацтва та килимарства у Шумському районі, центр ткацтва та килимарства у Лановецькому районі, центр ткацтва та килимарства у Борщівському районі, центр плетіння з рогами с. Хотовиця Кременецького району, центр плетіння с.Росохач Чортківського району, центр плетіння Гадинківці Гусятинського району, центр плетіння с.Устя, центр плетіння с.Зелене, центр плетіння с.Високе, центр плетіння с.Лазарівка, центр плетіння с.Яргорів, центр плетіння с.Олеша, центр плетіння с.Коропець, центр плетіння с.Колодрібка Заліщицького району, центр ткацтва с. Борщів, вокзал в Підволочиську, млин в Шидлівцях, Скала-Подільський кар'єр, старовинний млин у місті Шумську.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Тернопільській області – 30 одиниць.	
Харківська	WOOM — музей наукових відкриттів, кондитерська фабрика «Солодкий світ» – фірмовий магазин «Лакомка», лікеро-горілчаний завод «Prime», локомотивне депо «Основа» - музей історії південної Залізниці - Мала Південна залізниця Харківська, аеродром «Коротич», кондитерська фабрика «Лісова казка», Харківський авіаційний завод, Харківський тракторний завод, завод імені Малишева, пивзавод «Рогань», хлібзавод «Кулиничі», Українська чайна фабрика СП українсько-британське ТОВ «Ахмад Ті», вокзал у Харкові, вокзал станції Лозова, полігон Харківського Політеху з вивчення природних блискавок та штучних електромагнітних розрядів, солоне озеро біля Антонівки, Харківський музей ретро-автомобілів, Харківський музей театральних ляльок, компанія ARIS, компанія-виробник систем зрошення Variant Irrigation.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Харківській області – 20 одиниць.	
Херсонська	Dark-тури та екскурсії до Чернобаївки, ПрАТ «Чумак», Цюрупинський хлібзавод, ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів», ТОВ «Плодоовочевий комбінат», Кам'янські

	виноградники агропромислової фірми, винні підвали і музей підприємства, Фермерське господарство «Курінь», агропромислова фірма «Таврія», ДП дослідне господарство «Асканійське», ДП «Дослідне господарство «Новокаховське», виноробне господарство князя Трубецького.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Херсонській області – 11 одиниць.	
Хмельницька	ТОВ «Т-Стиль» (ТМ Goldi), Хмельницька АЕС, музей залізниці Деражня, Кам'янець-Подільський пивзавод, музей ремесел і народних промислів українського села, руїни млина в Приворотті, млин в Залуччі, млин в Підпилип'ї, вапнярка в Кутківцях, знищена папірня в Проскурівці, цукровня у Вишнівчику (1845), Притулівка: млин-музей, старовинний млин у Кружківцях, млин в селі Курівка, млин у селі Цівківці, млин у селі Лісківці, фабрика "Екіпаж".
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Хмельницькій області – 17 одиниць.	
Черкаська	Музей шоколаду «АВК», млин у Вербівці, виробництво лазерного обладнання ТОВ «ARAMIS».
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Черкаській області – 3 одиниці.	
Чернівецька	Дністровський каскад ГЕС та ГАЕС, ТОВ «Розма», ВАТ "Роси Буковини", центр народних художніх промислів села Шипинці, центр народних художніх промислів села Великих Кучерів, центр народних художніх промислів села Волоки, центр народних художніх промислів села Топорівки, вокзал в Чернівцях.
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Чернівецькій області – 9 одиниць.	
Чернігівська	Чернігівська пивоварня, Козелецький музей історії ткацтва, музей енергетики, музей лісового побуту, еко господарство "Диво" в селі Сираї, Ічнянський завод сухого молока та масла, ПАТ «БІ ГРАНОЛА».
Загальна кількість діючих об'єктів промислового туризму у Чернігівській області – 7 одиниць.	

Джерело: складено автором із відкритих джерел.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретичні основи дослідження промислового туризму
2	Розділ 2. Аналіз розвитку розвитку промислового туризму в Україні
3	Розділ 3. Перспективи розвитку промислового туризму в Україні

5. Дата видачі завдання 3.09.2023 р.

Студент

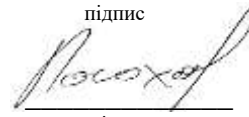

підпис

Долинський О.В.

ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

Посохов І.С.

ініціали, прізвище

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну магістерську роботу студента
спеціальності 242 «Туризм»

О.В. Долинського

на тему: «Перспективи розвитку промислового туризму в Україні»

Інтенсивний розвиток туризму відіграє важливу роль у вирішенні соціальних проблем. У багатьох країнах світу саме за рахунок туризму виникають нові робочі місця, підтримується високий рівень життя населення, необхідність розвитку сфери туризму сприяє підвищенню рівня освіти, впровадженню нових засобів поширення інформації тощо. Україна має величезний потенціал розвитку туристичного сектору. Однак він у значній мірі не реалізований. Відтак, існує нагальна потреба в комплексних дослідженнях та концептуальних наукових обґрунтуваннях напрямів та конкретних завдань перспективного розвитку регіонів.

Таким чином, студент обрав об'єктом свого дослідження малодосліджену, але дуже актуальну тему.

У своїй праці автор здійснив аналіз теоретичних основ індустрії туризму, зробив комплексну оцінку рівня розвитку туризму в Україні та окремих регіонах, а також за видами туризму. Ці результати можуть бути використані місцевими підприємствами, що зайняті у туризмі.

Не викликає заперечень структура дослідження, яку відзначають логічність і послідовність. Це дало можливість з належною повнотою охопити основні аспекти теми.

Безсумнівно, О.В. Долинський доклав чималих зусиль, аби реалізувати поставлені завдання. Значною мірою він досяг поставленої мети. Особливо відзначимо роботу автора над 2 та 3 розділами магістерської роботи.

Є незначні недоліки в оформленні роботи (стилістичні помилки), а також незначні недоліки в оформленні довідкового апарату.

Втім, зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи О.В. Долинського, що може бути допущеною до захисту в ЕК та заслуговує на позитивну оцінку.

Науковий керівник

доц. І. С. Посохов

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 6
29 листопада 2023 року

Державній екзаменаційній комісії
із захисту дипломних робіт студентів
спеціальності 242 «Туризм»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну магістерську роботу
студента спеціальності 242 «Туризм»

О.В. Долинського

на тему: «Перспективи розвитку промислового туризму в Україні»

Для України важливим завданням в сфері туризму є виділення нових перспективних напрямків розвитку та формування концепцій їхнього ефективного просування. Одним із таких напрямків може стати промисловий туризм. У сучасному світі промисловий туризм став популярним видом відпочинку. Він дозволяє туристам зазирнути за лаштунки роботи підприємств, побачити, як функціонують великі виробничі лінії та високотехнологічне обладнання, відчутти атмосферу заводу чи фабрики та дізнатися багато цікавого про те, як формується кінцевий продукт. З огляду на це, тема кваліфікаційної магістерської роботи набуває особливого наукового значення і актуальності.

Автор опрацював значну кількість літератури. Серед джерел, які використовувалися, є й законодавчі та нормативні документи, статистична звітність Держкомстату України, публікації зарубіжних і вітчизняних авторів з проблеми, дані міжнародної статистики тощо.

Автор не лише розглянув особливості розвитку промислового туризму в світі, але й провів аналіз розвитку промислового туризму в Україні, а також обґрунтував напрямки використання зарубіжного досвіду в розвитку

промислового туризму України, а також надав рекомендації з покращення розвитку туристичної діяльності в регіоні.

Не викликає заперечень структура дослідження, яку відзначають логічність і послідовність. Це дало можливість з належною повнотою охопити основні аспекти теми.

Даючи в цілому високу оцінку роботі О.В. Долинського, тим не менш, зробимо й деякі зауваження. Так, на нашу думку, варто було б здійснити більш детальний аналіз стану наукової розробки проблеми. Є незначні недоліки в оформленні роботи.

В цілому ж, кваліфікаційна магістерська робота О.В. Долинського «Перспективи розвитку промислового туризму в Україні» відповідає вимогам до такого роду праць і заслуговує на оцінку «добре».

Рецензент:

к.г.н., доцент кафедри
міжнародних економічних відносин
імені Артура Голікова

